

KARŞILAŞTIRMALI OLARAK TÜRKİYE'DE DEVLET VE MİLLET MODERNLEŞMESİ

Recep BİLGİN *

ÖZET

Modernleşme batı toplumlarında ortaya çıkmış ve sonrasında bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Temel olarak modernleşmeden anlaşılan şey ise, basit ilişkiler içerisinde bulunan köylü toplumdaki karmaşık ilişkiler içerisindeki şehirli topluma doğru bir değişimdir. Batıda ortaya çıkmış olan modernleşme türünün önemli bir yönü ise ideolojiktir. Bu noktada laik milliyetçiliği benimsemiş olan modernizm, kendisini diğer toplumlara da kabul ettirmiştir. Türkiye'de on dokuzuncu yüzyıl ile beraber bu değişimler baş göstermiş ve sancılı süreçler sonunda batı tarafındaki modernleşme bütün yönleriyle beraber kabul edilmiştir. Ancak Türkiye'deki halk kitleleri bazı yönleri itibariyle modernleşmeye karşı çıkmış, özellikle de bu modernleşmenin ideolojik boyutunu pek kabul edememişlerdir. Bu noktada kendi modernleşmesini köyden şehre göç ile başlatmış olan halk kesimleri zaman içerisinde modernleşme araçlarının etkisi ile beraber büyük değişimler yaşamış ve devleti de bu noktada dönüştürme gayretine girmiştir. Türkiye'de devlet ile milletin modernleşmesi noktasında birbirleriyle çatıştıkları temel nokta ideolojiktir denilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Modernleşme, Devlet Modernleşmesi, Millet Modernleşmesi.

* Bu makale aynı yazarın "Türkiye'de Devlet Ve Millet Modernleşmesinin Karşılaştırılması" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

Modernism emerged in western countries and affected the whole World. What is fundamentally understood from modernism is changing from simple village life to complex urban life. The most important dimension of this modernization which came out in western World is ideological. It accepted secular nationalist lifestyle and forced other cultures to adopt it as it emerged in West. This process started in nineteenth century in Turkey and it had an agonizing story because the state elite could not accept this process as it emerged in West and tried to make crucial changes to make it applicable to their own society. After twentieth century, Turkey also turned to secular nationalist Notion and accepted it as it was. But at that point, the public had problems with this kind of modernism and they especially could not accept its ideological side so there came out many clashes between state modernism and public modernism processes. The conservative masses in Turkey had their own modernization process and used the tools such as education, religion in order to complete this process. At the end, they succeeded in changing the state to some degree.

Key Words: Turkey, Modernization, State Modernization, Public Modernization.

GİRİŞ

Batı toplumunda ortaya çıkmış olan modernleşme, kendisini başka toplumlarla da kabul ettirmeye çalışmış ve bu konuda önemli başarılar elde etmiştir. Türkiye'de modernleşme süreçlerine ilk tepkiyi veren devlet eliti, on dokuzuncu yüzyıl itibariyle batının üstünlüğünü kabul etmiş ve onun gereklerini c modernleşmeye çalışmıştır. Ancak her toplumun kendine has özellikleri göstermesi sebebiyle, Türkiye'deki bazı halk kesimleri modernleşme türünü olduğu gibi kabul edememiş ve kendi içinde bir takım tepkiler geliştirmiştir. Sonrasında ise kendi modernleşme modeli ile beraber yoluna devam ederek büyük değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla modernleşmenin kendine has bir yapısını ortaya koymuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: MODERN VE MODERNLEŞME KAVRAMLARI

1.1. KAVRAM OLARAK MODERN VE MODERNLEŞME

Modern sözcüğü ilk olarak beşinci yüzyılda Hristiyanlık dönemini bir önceki pazarın döneminden ayırmak için kullanılmış ve Hristiyanlık sonrası döneme atfedilmiştir. Sonraki yüzyılda "yenileyen" manasında kullanılmaya başlamıştır. Onuncu yüzyıl gelindiğindeyse felsefe ve din literatürü içinde kullanıma girmiştir.¹ On altıncı yüzyıl başı itibariyle "şu an var olan" anlamında kullanılmış ve aynı yüzyılın sonlarına doğru ise "şimdiki zamana ait olan" anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Yirminci yüzyılda ise artık "güncele ait olan" anlamına gelecek şekilde kullanılmaya başlamıştır.²

Merriam Webster sözlüğü "modernleşmek" sözcüğünü şu anlamda kullanmıştır: Tarımla uğraşan köylü toplumun, seküler, şehirli ve endüstrileşmiş bir topluma dönüşmesidir. Bu dönemin en çok göze batan yönlerinden biri ise ferdin önemi artmış ve aile ve cemaat gibi oluşumların önemi kaybolmuştur. Böylece fert, toplumdaki temel birim olmuştur. Çünkü endüstrileşme ile beraber önemi artan fertte birtakım özellikler aranı olmuştur. Bunlar, iş bölümüne gidecek ve bununla beraber ele aldığı işte uzmanlaşacak şekilde kişinin kendisini yapılandırmasıdır. Böyle bir ferdin yönetim meselesi de eski toplum şartlarının ortaya koyduğu kalıplar içinde olmayıp, yeni yönetim tarzlarına gereksinim

¹ Tom Rockmore, (1989), "Modernity and Reason: Habermas and Hegel" Man and World, Vol. 22, p. 233

² <http://www.etymonline.com/index.php?term=modern>

duyması şeklinde tezahür etmiştir. Çünkü artık karmaşık özellikler gösteren ferdi yönetecek sistemlerin de karmaşık olması gerekli olmuştur. Bu noktada toplum hayatında başka geleneksel bazı öğeler de önemini yitirmeye başlamıştır. Bunlar içinde özellikle geleneksel kültürel kodları ve dini inançları saymak mümkündür.³

1.2. MODERNLEŞMENİN TARİHİ SEYRİ

Öncelikle modernleşmenin, tarihi süreçlerin zorlamasıyla ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Modernleşmeye giden yolda bazı bilimsel gelişmelerin ve bilim adamlarının payı oldukça büyüktür. Felsefede Descartes ve Bacon, bilimde ise Galileo bu noktada çığır açmış şahsiyetler olarak ele alınabilir. Modernleşmeye giden yolda Kant'ın aydınlanması ve Marx ve Weber'in ekonomik örgütlenme modelleri önemli roller oynamıştır.⁴

Batı tarihinde modernleşmeye giden yolu açmış olan Coğrafi Keşifler ve sonrasındaki reform ve Rönesans gibi gelişmeler, aynı zamanda dünyevileşmenin de yolunu açmışlardır. Sonrasında ortaya çıkan aydınlanma fikrinin de katkısıyla beraber, Hıristiyan dünyasında eskiden beri varlığını sürdüren Tanrının merkezde bulunması fikri önemini yitirmiş ve onun yerine insan ikame edilmiştir.⁵ Bu dönemin dikkat çeken yönlerinden biri tarihe ilerlemeci paradigma ile yaklaşmışlar ve doğa bilimlerini ön plana çıkararak ona karşı kesin ir inanç beslemişlerdir. Seküler yaşam tarzı dinin hayat içindeki geçerliliğini önemli ölçüde aşındırmış ve bu öğe, tarihi dönemler içinde toplumlarda belirli fonksiyonları gördükten sonra tarih içindeki yerini almış ve anakronik duruma düşmüş bir olgu olarak ele alınmıştır. Bu noktada ferdin ve aklın hâkimiyeti oldukça çok vurgulanmış ve aklın hâkimiyeti diğer olguları arka plana itmiştir. Hatta bununla da yetinmeyen batılı modernizm, sonrasında bütün toplumların batının gittiği yoldan gideceğini ve aynı sekülerleşme ve modernleşme sürecine gireceğini iddia etmiştir. Modernizm süreçlerine büyük bir güç veren aydınlanma ile beraber sekülerleşme, evrenselcilik ve özgürlük anlayışları oldukça ileri gitmiş ve bu süreçler aynı zamanda demokrasinin de yolunu açmıştır. Bu noktada ortaya çıkan devlet tipinde hukukun üstünlüğü ile beraber milliyetçi anlayışlar ön plana çıkmıştır.⁶

Modernleşme hareketlerine büyük ölçüde hız veren olaylardan bir tanesi de Fransız ihtilalidir. Kendisinden önce el yordamıyla devam eden modernleşme hareketlerine karşılık,

³ <http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization>

⁴ Rockmore, a.g.e., s. 235

⁵ Nazan Aksoy ve Bülent Aksoy, (1992), "İki Aydınlanma", Birikim, Ocak Sayısı, s. 58

⁶ Fahrettin Altun, (2002), Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş, İstanbul, Yöneliş Yayınları, s. 91.

Fransız ihtilali bir kamusal düzen arayışını getirmiştir. Sonrasında ise on dokuzuncu yüzyıl modernleşmesi ortaya çıkarak bütün dünyaya yayılma eğiliminde olmuştur.⁷

Batıda ortaya çıkmış olan modernizmin temel olarak dört alanda önemli tesirleri icra ettiğinin altını çizmek gerekir:

- 1) siyasal
- 2) toplumsal
- 3) ekonomik
- 4) kültürel

Bu alanların her birinde kendine has bir model sunmuş olan modernizm, siyasal alanda katılımcı demokrasiye doğru bir yol verirken toplumsal alanda bilginin artışı ile beraber şehirleşmenin önünü açmış ve geleneksel otoriteleri zayıflatmıştır. Kültürel alanda bakıldığında sekülerleşme ve milliyetçilik ideolojilerini toplumların gündemine yerleştirmiştir. Ekonomik alanda izle uzmanlık ve iş bölümünü getirmiş ve ticari hayatı çeşitlenmesine sebep olmuştur.⁸

Batı Avrupa’da İngiltere ve Fransa’nın öncülük etmiş olduğu modernizm, etkisini özellikle batıya komşu ülkeler olan Rusya ve Osmanlı Devleti üzerinde fazlasıyla hissettirmiştir. Ancak iki dünya savaşı arasındaki dönem ile beraber batının diğer toplumlar üzerindeki tahakkümü olabildiğince zayıflamış ve modernizmin geleceği ile ilgili birtakım endişeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası ortamda kendisini toparlayan batı dünyası tekrardan dünyaya hakim bir konuma yükselince modernizm ile ilgili modernleşme teorisini ortaya atmıştır. Bu teoriye göre batının ortaya koymuş olduğu modernleşme modeli gelecekte bütün toplumlar tarafından kabul edilecek ve bu toplumlar önlerindeki batılı modele göre modernleşerek batının gelmiş olduğu noktaya gelmeye çalışacaklardır.⁹

⁷ Marshall Berman, (1999), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İstanbul, İletişim Yayınları, s.29

⁸ Altun, a.g.e., s. 25

⁹ İsmail Coşkun, (1989), “Modernleşme Kuramı Üzerine”, *Sosyoloji Dergisi*, .cilt 3, Sayı 1, s. 290-292

2. KİMLİK VE İDEOLOJİ

Modernleşme süreçlerinin insanlar üzerinde yapılandığı en önemli kavramlardan ikisi kimlik ve ideolojidir. Kimlik, insanların ve insan topluluklarının kim olduklarını aidiyetlerini dair verdikleri cevaplardır. Bu şekilde verilen cevaplar neticesinde insanlar kimlerden olduğunu ifade ederken, diğer taraftan kimlerden olmadığını da cevaplamaktadır.¹⁰

Bu şekilde dinamik süreçleri çevresinde oluşan kimlik, insanların içinden geçtiği psikolojik sosyal ve tarihi süreç içerisinde yapılanmakta ve bulunduğu an itibarıyla kendisine bir konum tanımlamaktadır.¹¹

Modernleşme süreçlerinden geçen bireyler kendilerine milliyetçi ve laik bir kimliği benimsemiş iken, diğer tarafta modernizm konusunda özellikle milliyetçilik yönüyle birçok gelgitleri yaşamış olan Osmanlı Devleti'nde bu noktada büyük ölçüde bir kimlik bunalımının ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü kendi devlet yapısı gereğince milliyetçiliğin büyük zararlar getirdiği Osmanlı Devleti, kendisine bu bağlamda yeni kimlikler arama yoluna gitmiştir.¹²

Batı dünyasında net bir tanımla ortaya çıkmış ve kendini diğer bütün toplumlara üstün görmüş olan modern kimlik, Osmanlı Devleti içerisinde aynı süreçleri izlememiştir. İçine düştüğü kimlik bunalımını elinin altındaki bütün tebaayı Osmanlıcılık fikri altında birleştirmek yoluyla aşmaya çalışmış olan Osmanlı Devleti, bu akımdan bekleneni bulamayınca benzer şekilde İslamcılık ideolojisinden de medet beklemiş ancak İttihat ve Terakki ile beraber batılı tarzda ortaya çıkmış olan milliyetçi laik kimliği tam olarak benimseyebilmiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise bu kimlik olabildiğince güçlendirilmeye çalışılmıştır.¹³

Kimlik oluşum süreçlerinden sonra bu kimliğin gereğince birtakım tutarlı fikirler bütünü ortaya çıkmaktadır ki buna ideoloji denmektedir. Bu fikirler bütünü ile beraber

¹⁰ Bozkurt Güvenç, (1997). *Türk Kimliği*, Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 3

¹¹ Manuel Castells, (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, II. Cilt, çev: Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 14

¹² Kemal H. Karpat, (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 19

¹³ Carter V. Findley, (2014), *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, S. 256

mevcut iktidar ilişkilerini korumayı veya başka ilişkileri yapmayı amaçlayan siyasi eylemler biçimi ulan ideoloji birtakım özellikleri içinde barındırmaktadır:

- 1) Mevcut düzenle ilgili birtakım fikirler sunarlar
- 2) Daha iyi bir toplum amacı çerçevesinde kendilerine has bir model sunarlar
- 3) Yapıları itibariyle normatif olup siyasi değişim ve gelişmeleri ne şekilde olması gerektiği konusunda fikir beyan ederler.¹⁴

Kimlik ve ideolojiye bu bağlamda bakıldığında, Osmanlı Devleti içerisinde içine girmiş olan kimlik arayışları zamanla batıda ortaya çıkan şekliyle laik milliyetçi kimliği benimseme şekline girmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ise adeta devletin bir ideolojisi olarak varlığını devam ettirmiştir. Bir ideoloji olarak laik ve milliyetçi kimliğin devlet tarafından savunulması neticesinde, bunun halka benimsetilmeye çalışıldığı görülmüştür.

3. TÜRKİYE'DE DEVLET MODERNLEŞMESİ

3.1. III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri

Osmanlı devleti on altıncı yüzyıldan itibaren toplumsal yapısında çok büyük değişimler geçirmiş ve etrafında bulunan diğer devletler gibi büyük nüfus artışları yaşamıştır. Bununla beraber devletin bir süper güç olarak varlığını devam ettirmesi onun için çok pahalıya mal olmuş ve büyük ölçüde askeri harcamaların da önünü açmıştır. Ekonomik yönden batının hızlı ilerlemesi karşısında birtakım gelgitler yaşamaya başlamış ve neticesinde toplumsal düzen önceki klasik yapısını yavaş yavaş kaybederek yeni dönüşümlere başlamıştır. Özellikle on yedinci yüzyıl itibariyle şehirlere doğru büyük bir göç dalgası başlamış ve celali hareketleri gibi önemli sorunlarında kaynağı olmuştur.¹⁵

On sekizinci yüzyılı global ölçekte önemli ölçüde tanımlayacak olan faktörlerden bir tanesi ekonomidir. Özellikle nüfus artışının tetiklediği ekonomik ilişkilerin karmaşıklığı Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda yaptığı savaşların önemli bir sebebin oluşturmaktaydı. Örneğin 1699 yılındaki Karlofça ve 1718 yılındaki Pasarofça antlaşmalarıyla beraber Avusturya, Osmanlı Devleti'nin batı kesimlerinde ticaret serbestisi elde etmiştir. Yine buna

¹⁴ Andrew Heywood, (2007). *Siyaset*, Ed. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, s. 47

¹⁵ Halil İnalçık, (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.191-203

ek olarak 1774 yılındaki küçük kaynarca antlaşması ile beraber Rusya, Karadeniz'de ticaret serbestisi elde edecek duruma gelmiştir. Lale devrine bakıldığında ise Osmanlı Devleti'nin girişimci sınıfları yükseltecek çabalar içerisinde olduğu görülmüştür. Bu devirde açılan kumaş ve mühimmat fabrikaları Osmanlı'nın mevcut dünya ekonomisine adapte olma çabalarını gösterir birer ölçü olmuştur. Bu devirdeki sermaye sahiplerinin büyük zenginliklere ulaşması ve Tekirdağ'da bir ayanın İran seferine gidecek olan ordunun yiyecek ve giyeceğini tek başına karşılayacak duruma gelmiş olması küçük esnafı zor durumda bırakmış ve 1730 yılındaki Patrona Halil isyanının sebeplerinden biri olmuştur. Bu isyanda rol oynayan ulema sınıfı o dönemde ortaya çıkmış olan kapitalist ve seküler anlayışların kendi konumlarını önemli ölçüde zayıflattığını fark etmiştir. Toplumun farklı kesimler arasında bir çatışma ortamı içerisinde geçmiş olan bu modernleşme çabaları, bir noktada devlet yönetiminin ortaya koyduğu politikalarının alt toplumsal sınıfların ve bürokrasinin çıkarlarını gözetmemesinden dolayı önemli ölçüde başarısızlığa uğramıştır.¹⁶

Osmanlı modernleşmesi on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde büyük değişimlere uğramıştır. III. Selim'e kadar kendi iç dinamikleriyle ve toplum yapısının gerçekleri içerisinde modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti, bu dönemden sonra batının üstünlüğünü mutlak olarak kabul etmiş ve bütünüyle batılı tarzda bir modernleşme modelinin içine girmiştir. Modernleşmenin önemli bir yönünü oluşturan şehirli laik yaşam Osmanlı Devleti'ne on altıncı yüzyıldan itibaren girmeye başlamış olsa bile, gerçek manada batılı kavram ve kurumlarla beraber modernleşme hareketleri on dokuzuncu yüzyıl ile beraber başlamıştır. Ancak devletin modernleşme çabaları içerisinde ortaya çıkmış olan köklü paradigma değişikliklerine rağmen, bütün Osmanlı modernleşme tarihi boyunca hiç değişmeyen temel amacı bulunmuştur ki bu nokta da devletin merkezi otoriteyi sürekli olarak güçlü kılma çabasıdır. Merkezi otoriteyi güçlendirmek çabası on dokuzuncu yüzyıldan önceki modernleşme uğraşlarının temel çıkış noktasını oluşturduğu gibi sonrasında ortaya çıkan modernleşme hareketlerinde de aynı temel amaç her zaman itici güç olmuştur. Ancak bu durum büyük bir handikapı beraberinde getirmiş ve merkezi yönetimin ortaya koyduğu politikaların toplumun alt sınıflarının çıkarlarıyla uyuşmamasından dolayı yönetim bağlamında beklenen netice elde edilememiştir.¹⁷

¹⁶ Kemal H. Karpat, (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çeviren: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Ankara, İmge Kitabevi, s. 57

¹⁷ Karpat, 2002, a.g.e., s. 75

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, III. Selim'in tahta geçmesi ile beraber Osmanlı Devleti çok büyük bir modernleşme ihtiyacı içerisinde kendini bulmuştur. Çünkü Avrupa'da ortaya çıkan büyük gelişmeler özellikle bu toplumların ekonomik yapısını büyük ölçüde değiştirmiş ve onları dünya pazarına açmıştır. Özellikle ekonomik yönden önemli açılımlar gerçekleştiren Avrupa Devletlerine karşılık Osmanlı Devleti, kendi iç piyasası itibariyle Avrupa ülkelerinin merkantilizm dönemini hatırlatır bir pozisyonda bulunmaktaydı. Kendi ekonomik üretimini sadece kendi içerisinde harcamaya yönelik politikalar geliştirmiş ve dış dünyanın bu noktadaki açılımlarını sürekli olarak kapalı durmuştur. Bunun yanında ekonomi sürekli olarak kötüye gitmiş ve ortaya çıkan savaşlarla beraber konulan vergiler sürekli hale gelmiştir.¹⁸

III. Selim'in toplumun bütün alanlarını kapsamasını öngördüğü bu yenileşme hareketlerine Nizam-ı Cedid ismini verdiği görülmektedir. Ancak bulunduğu durum itibariyle Avrupa tarzındaki böylesi değişimlerin halka anlatılması çok zor olduğu için, meseleyi sadece askeri alandaki değişimlerle ifade etmiş ve bütün bunları da Rus baskısı gibi bir kisve altında sunmaya gayret etmiştir. O zaman ki Nizam-ı Cedid hareketlerinden beklenen netice yeniçeri ocağının kaldırılması, ulema sınıfının nüfuzunun kırılması ve Avrupa'daki bilim sanat ticaret ve medeniyet alanındaki gelişmelerin Osmanlı'ya aktarılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak bütün bunların bir anda olması mümkün olmadığı ve bütün bunları gerçekleştirecek güçlü merkezi bir otoritenin varlığına sarsılmaz bir inanç beslediği için öncelikle İstanbul'da bir ordu teşkil edilecek ve bu ordu batılı usullere göre talim edilecekti. Nihayetinde Anadolu'dan getirilen gençlerle beraber kurulan bu ordu 12 bin kişiden oluşacak ve levent çiftliğinde talimlerine başlanacaktı.¹⁹

III. Selim, kendi döneminde vezirler ve kadılar ile ilgili de düzenlemeler yapmış, Anadolu ve Rumeli ye toplamda 28 il olacak şekilde bölmüş ve vezir tayinlerini buna göre yapmıştır. Ayrıca çıkarılan kanunlar ve ile beraber vezirler de birtakım hususiyetler aranmaya başlamış, gittikleri yerlerde en az 3 en fazla beş yıl kalmaları uygun görülmüştür. Ayrıca kanunnameler ile beraber kadıların halktan fazla para almalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.²⁰

¹⁸ M. Şükrü Hanioglu, (2008). *A Brief History of The Late Ottoman Empire*, Princeton, Princeton University Press, s. 19

¹⁹ Enver Ziya Karal, (2007). *Osmanlı Tarihi*, 5. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.66

²⁰ Karal, *a.g.e.*, s. 70-71

III. Selim'in devlet yönetimine getirdiği en büyük yeniliklerden bir tanesi de Avrupa'da daimi elçiliklerin açılmış olmasıdır. Bu döneme kadar Avrupalı devletlerin Osmanlı bünyesinde birçok büyükelçilik açmış olmalarına rağmen, Osmanlı'nın Avrupa devletleri içerisinde daimi elçilikleri bulunmamaktaydı.²¹ Bu dönem ile beraber hem büyükelçilikler açılmaya başlanmış hem de Osmanlı modernleşmesinin en önemli itici güçlerinden biri olan sefaretnameler yazılmaya başlamıştır.

1806 yılına gelindiğinde askeri yeniliklerin Balkanlar'a doğru genişleme eğiliminde olması Balkanlardaki ayanların harekete geçirmiş ve ilerleyen birlikleri durdurmalarını sebep olmuştur. İlerleyen birlikleri durdurmaları üzerine hem bayanlar cesaretlenmiş hem de Nizam-ı Cedid'e karşı olan İstanbul'daki ulema ve diğer birimler harekete geçmişlerdir. Hemen akabinde ortaya çıkan Kabakçı Mustafa isyanı ile beraber padişahın halka zulmettiğini iddia eden Şeyhülislam Atullah Efendi, yayımladığı fetva ile beraber padişahın gücünü kötüye kullandığını söylemiş ve bu yüzden padişah tahttan feragat etmiştir. Sonrasında isyancılar IV. Mustafa'yı tahta geçirecek ve bunun üzerine Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa 15.000 askeri ile beraber İstanbul'a hareket edecektir. Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a gelmeden III. Selim'i katletmiş olan isyancılar, II. Mahmut'u da gözlerine kestireceklerdi. Ancak onu korumayı başaran Alemdar Mustafa Paşa Sened-i İttifak'ı da imzalatarak meseleyi geçici bir çözüme kavuşturmuş olacaktı. Ancak şunun altını çizmek gerekir ki bu arayanlar, Nizam-ı Cedid'in korunmasından daha çok kendi konumlarını güçlendirmek amacıyla böyle bir anlaşmaya olur vereceklerdi.²²

Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutan bu anlaşma ile beraber padişah kendi yetkilerini ilk defa sınırlandıracak ve vergiler konusunda ayanlarla görüşerek miktar belirleyeceğini kabul edecektir. Bunun yanında ayarları tanıdığını onlara dokunmayacağını kabul edecektir. Oyunlar ise padişaha itaat edeceklerini ve isyan çıkması durumunda yardım edeceklerine söz verecektir.²³

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin en büyük devlet adamlarından biri olan ve bu konuda fazlasıyla öne çıkmış olan II. Mahmut, imzalamış olduğu bu anlaşmadan sonra merkezi otoriteyi güçlendirme fikrine daha da çok sahip çıkmaya başlamıştır. Merkezi

²¹ Karal, *a.g.e.*, s. 73

²² Halil İnalcık, (1964). "The Nature Of Traditional Society In Turkey" içinde: *Political Modernization In Japan&Turkey*, der: Robert E. Ward&Dankwart A.Rostow, New Jersey, Princeton University Press, s. 51

²³ Aybars Pamir, (2004). "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı 2, s. 74-76

otoritenin önünde en büyük engel olarak gördüğü yeniçerileri ortadan kaldırma düşüncesi, sonrasında II. Mahmut'ta hep var olmuş ve böyle bir fırsatı beklemesine sebep olmuştur. Hatta yeniçerilerin baskısıyla kurmuş olduğu Sekban-ı Cedid ordusunu da dağıtmıştı. 1821 yılındaki Yunan isyanı ile beraber yeniçerilerin disiplinsizliği bir kere daha gün yüzüne çıkmış ve halk nezdinde bu askerler önemli bir itibar kaybına uğramışlardır. 1826 yılına gelindiğinde ise halkın da desteğini alan II. Mahmut yeniçeri ocağını Osmanlı tarihinde Vaka-i Hayriye olarak bilinen olayla beraber ortadan kaldırmıştır.²⁴

Yeniçeriler gibi büyük bir muhalefet ortadan kaldırdıktan sonra reform hareketlerine başlamış olan II. Mahmut, ilk iş olarak padişahın daha fazla ön plana çıkmış olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı ortadan kaldırmaya niyet etmiştir. Ancak girişilen mücadele çok kolay olmamış ve bu mesele uluslararası bir problem haline dönmüştür. Sonucunda II. Mahmut'un istediği şekilde olay çözülebilmiştir.²⁵

Yeniçeri ocağının kaldırılmasının hemen ardından Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurulmuş ve talim için Prusya'dan düşük rütbeli subaylar getirtilmiştir. Bunun yanında Yüksek Harp Okulu ve Tıp Okulu da kurulmuştur. Sadrazamlık makamının yerine başvekâletlik kurulmuş ve padişah, veziriazam ve şeyhülislam arasında toplanmış olan yetkiler vekâlet birimlerine dağıtılmıştır. Bunun yanında valilerin merkeze olan bağlılıklarını artırmak için valiler maaşa bağlanmış ve giderlerinin vilayetten karşılanmasının önü alınmıştır. Bu dönemde ayrıca halkın hükümetle olan irtibatını sağlamak üzere muhtarlıklar kurulmuştur. Aynı zamanda yeni kurulan orduya gelir sağlamak amacıyla nüfus ve mal sayımı bu dönemde yapılmıştır. Bu sayım üzerine de herkes geliri ile doğru orantılı olarak vergi mükellefi olmuştur. Bu dönemde posta teşkilatını da kurulmuş olan II. Mahmut, kılık kıyafet konusunda da büyük yeniliklere girişmiştir. Önceleri kavuk giyme zorunluluğu kaldırmış olan padişah, sonradan giyim kuşam meselesinin suiistimale uğraması sebebiyle devlet memurları ve askerler için fes giyinilmesi zorunlu getirmiştir. Eğitim alanında da birçok yeniliklere imza atmış olan II. Mahmut ilkokulu okumayı zorunlu hale getirmiş ancak bu zorunluluk İstanbul'dan öteye gidememiştir. Bununla beraber İstanbul'un bazı yerlerinde ilkokul seviyesinde rüştiye mektepleri kurulmuş ve devamında okuyacaklar için Mekteb-i Ulum-i Edebiyye açılmıştır.

²⁴ İlber Ortaylı, (1999). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, s, 38

²⁵ Esra Atalı, (2002). *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jöntürk Devriminin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, s. 96-97

Bu noktada Osmanlı'nın batı tarzında modernleşmesi adına bu mekteplere birer misyon verilmiş ve bu mekteplerin batılı tarzda eğitim vermeleri tasarlanmıştır. Bunun yanında eski sistemde eğitim veren medreselere dokunulmamıştır. II. Mahmut'un eğitim hamleleri daha da ileriye gitmiş, Harbiye ve Tıbbiye bu dönemde kurulmuştur. Tıbbiye kurulduktan sonra eğitim 6 yıla çıkarılmış ve eğitim dili olarak Fransızca belirlenmiştir. Bunun yanında terbiyenin müfredatından din dersleri ve Arapça çıkartılmıştır.²⁶

3.2. Tanzimat Dönemi

On dokuzuncu yüzyıldaki Osmanlı modernleşmesi adına ortaya çıkmış olan gelişmelerin en önemlilerinden bir tanesi Tanzimat Fermanıdır. II. Mahmut tarafından hazırlanan fakat kendisinin ömrünün vefa etmediği bu ferman, oğlu Abdülmecit tarafından yürürlüğe konulmuş ve Osmanlı Devleti'nin modernleşme hareketleri adına önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Birçok sosyal ilişkiyi kökünden değiştiren ve toplum yapısını modern zamanların ruhuna uygun hale getirmeye çalışan bu ferman, aynı zamanda devlet kademesinde rollerinin belirlenmesi noktasında büyük bir fonksiyonu icra etmiştir. Bu ferman ile beraber Osmanlı'da ilk kez bir padişah kendi isteğiyle kendi otoritesini sınırlamıştır. Bu fermanın hazırlandığı şartlara bakıldığında değişen toplum yapılarının ve yeniden tanımlanan devletlerin işlevlerinin önemli bir payı olduğu görülecektir. Çünkü bu ferman ile beraber, o güne kadar hep üstün tutulan Müslüman tebaa, sonrasında Hristiyanlarla eşit vatandaşlar olarak görülmüştür. Devlet ise ortaya koyacağı kanunlar ile beraber vatandaşların haklarını koruyacağını ve herkesten önce bu kanunlara kendisinin riayet edeceğini taahhüt etmiştir. Bu kanunların devlet için beklenen hayati bir fonksiyonu ise, o güne kadar devlet otoritesini halk nezdinde önemli ölçüde geriletmiş olan adaletsiz ve keyfi uygulamaların böylelikle sona erdirilecek olması şeklinde ortaya çıkmıştır.

Beş bölümden oluşan bu ferman, ilk 3 bölümünde devletin gelişmesinin sebeplerini Kuran'a ve şeriata bağlamış, son 150 yıllık geri kalmışlığın sebebini ise bu kurallardan uzaklaşmak şeklinde ifade etmiştir. Eski ihtişamlı günlere dönüşün yine bu kanun ve kurallara mutabakat ile mümkün olacağını altı çizilmiştir. Dördüncü bölüm ise fermanın ana kısmıdır ve bu kısımda Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın can ve mal güvenliğinin sağlanacağı, vergi toplanmasının usule dayandırılacağı, askerliğin düzenli hale getirileceği ifade edilmiştir. Son bölümde ise hükümdarın keyfi tutumlarının engelleneceği ve hükümet

²⁶ Karal, *a.g.e.*, s. 161

işlerinin mevadd-ı esasiyeye göre yapılacağı ifade edilmiştir. Böylece padişahın otoritesi kendi eliyle sınırlandırılmıştır.²⁷ Ferman'ın yürürlüğe girmesinin hemen akabinde ceza kanunu yürürlüğe konulmuştur. 1846 yılında ise devlet memurları için düzenlemelere girişilmiş ve memurların görevlerini kötüye kullanmaları durumunda onlara verilecek cezalar öngörülmüştür.

Sonrasında 1856 yılına gelindiğinde ıslahat fermanı yayımlanmış ve bununla beraber batılı devletlerin Osmanlı içindeki azınlıklar üzerinde garantörlük hakları iddia etmelerinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu ferman ile beraber cizye kaldırılmış Müslüman olmayan tebaa askerlikle görevlendirilmiştir. Modernleşmenin en önemli ayaklarından birisi olan eğitim konusunda büyük yenilikler ortaya konulmaya çalışılmış o güne kadar ulemanın elinde bulunan ilköğretim devlet uhdesine alınmıştır. Ancak bunun büyük bir olumsuz getirisi olmuş ve yetişen nesiller modern ve geleneksel olarak iki ayrı ekolün içerisinde yetişmiştir.²⁸

3.3 II. Abdülhamit Dönemi

Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları içerisinde tazimattan sonra gelen evre, 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen ilk anayasa olan Kanun-i Esasi ile birlikte başlamıştır. Tanzimat Fermanından sonra çıkan kanunlar gibi, bu anayasanın da batılı ölçüde gelişmiş bir formda ele alındığını söylemek pek mümkün değildir. Her ne kadar Osmanlı tarihinin ilk anayasası olsa bile, padişahın yetkileri konusunda herhangi bir kısıtlamaya gittiğini söylemek pek doğru olmayacaktır. Çünkü padişah icraatlarını da yasama organına karşı sorumlu tutulmamış ve bakanlığı atama ve azletme yetkisi ile donatılmıştır. Kurulan iki kanatlı meclisin birinci kanadı olan Heyet-i Ayan, padişah tarafından atanacak, Heyet-i Mebusan ise dört yılda bir yapılan seçmelerle belirlenecekti. Ancak padişah, elindeki yetki ile beraber meclisi feshetmiş ve böylece II. Abdülhamit'in dönemi başlamıştır. Tanzimat fermanı ile başlamış olan devlet içerisindeki bürokratların ağırlığı bu dönem itibariyle sona ermiş ve Bab-ı Ali'nin otuz yıllık etkinliği sekteye uğramıştır. Bu dönemin göze batan en önemli özelliklerinden bir tanesi devletin III. Selim'den beri içine girmiş olduğu laikleşme

²⁷ Niyazi Berkes, (1973). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Yayınevi, s. 138

²⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 186

çabalarının bir anda sona erdirilerek yeniden İslami yöntemlerin yönetimde ele alınması şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁹

Ancak bu dönemde modernleşme çabalarının bütün hızıyla devam ettirildiğinin de altını çizmek gerekir. Özellikle eğitim alanında büyük yenileşme hareketleri ortaya çıkmış ve bu faaliyetler Anadolu üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Devlet içindeki yabancı okullar daha çok denetlenmeye başlamış ve bu okullara Türk öğretmenler de atanmaya başlamıştır. Maarif nezareti bünyesinde bütün kademelerdeki okullar için genel müdürlükler kurulmuş ve müfettişlikler oluşturulmuştur. Bu dönemde memur yetiştirmek için 1873 yılında idadiler kurulmuştur. Ayrıca lise seviyesinde sultaniler her vilayet merkezine açılmaya çalışılmıştır. Bunların ilk örneği ise Galatasaray Mekteb-i Sultanisidir. Yönetim kademelerinde istihdam edilmek üzere mülkiye mektepleri bu dönemde kurulmuş ve öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmualimin bu dönemde açılmıştır. Arap aşiretlerinin çocuklar için İstanbul'da aşiret mektepleri kurulmuş, sonrasında Arnavut ve Kürt çocuklar da bu okullarda okumaya başlamıştır.³⁰ Ayrıca darülfünun bünyesinde Ulum-u Aliye-i Diniye bölümü kurulmuş ve bunun neticesinde din, yavaş yavaş devletin denetimi altına girmeye başlamış ve resmi İslam'ın yolu burada açılmıştır.³¹

Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan modernleşme hareketlerinde özellikle eğitim sisteminin ele alınması neticesinde okullardaki ders müfredatları önemli ölçüde laikleştirilmiş ve bunun neticesinde batılı anlayış içerisinde birçok pozitivist insan yetişmiştir. Yetişen bu insanlar devlete karşı en büyük muhalefet gücünü oluşturmuş ve özellikle de dini yönelimler konusunda son derece soğuk tavırlar sergilemişlerdir. İşte böylesi bir problemi önüne koyan II. Abdülhamit, ders müfredatlarında önemli değişiklikler

²⁹ Kemal H. Karpat, (1972). "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *Int. Middle East Studies*, Volume 3, s. 271

³⁰ Yaşar Baytal, (2000). "Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı. 11, s. 28-30

³¹ Naim Ürkmez, (2006). *II. Abdülhamit'in Modernleşme Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, s. 70

yapmış ve din derslerinin ağırlığını tekrardan artırmıştır. Bununla beraber resmi ideoloji ve resmi tarihin de kökleri bu müfredatlar ile atılmaya başlamıştır.³²

1890 sonrasında şehir merkezlerinde yüksekokullar ve meslek okulları açılmaya başlamıştır. Bunun yanında Şam'da tıbbiye mektebi, Selanik, Konya ve Bağdat'ta hukuk mektepleri açılmıştır. Ayrıca Selanik'te bir polis mektebi açılmıştır. Böylece eğitim meselesi merkezden taşraya doğru genişletilmeye çalışılmış ve bu bölgedeki seçkin insanları çocukları sisteme dahil edilmiştir.³³ Bunun yanında, II. Abdülhamit döneminde sadece eğitim reformları ile yetinilmemiş sağıktan bilime, ticaretten maliyeye kadar birçok alanda yenilikler birbiri arkasından ortaya konularak devletin modernleşmesi sağlanmıştır.

3.4 İttihat ve Terakki Dönemi

İttihat ve Terakki Partisi'nin modernleşme hareketlerine bakıldığında, İslami çizgiden laikliğe tekrar bir dönüşün olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Osmanlı'nın bir imparatorluk olması sebebiyle önceleri Osmanlılık fikri üzerinde siyaset yapmış olsalar da, Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi ile beraber milliyetçi anlayışa dönülmüş ve böylece Tanzimat'tan beri devam eden bir ikilem sona erdirilmiştir.³⁴ Şöyle ki batı tarzı modernleşmenin ortaya koyduğu ideolojik yaklaşım laik milliyetçilik şeklinde ortaya çıkmıştı. Ancak laik anlayışı devlet içerisinde yavaş yavaş yerleştirmeye çalışan Osmanlı Devleti, milliyetçilik konusunda aynı isteğini devam ettirememiştir. Çünkü milliyetçilik düşüncesi Osmanlı Devleti'nin dağılması noktasında çok önemli fonksiyonlar icra edecek durumda bulunmaktaydı. Bu yüzden milliyetçilik yerine Osmanlılık fikrini benimsemiş, ancak Balkan Savaşları ile beraber bu fikirden de vazgeçerek milliyetçilik düşüncesine gelmiştir.

Aslında milliyetçilik bu dönemde öyle bir noktaya gelmiştir ki devletin resmi ideolojisi olmasının yanında, dönemin düşünürleri de bu noktada fikirler ortaya atmışlardır. Türkçülük fikrinin bu dönemde özellikle savunanlar Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura olmuştur. Bu noktada Ziya Gökalp'e bakıldığında özellikle din ile milliyeti mezcetmeye çalışmış ve

³² Mehmet Ö. Alkan, (2004). "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", içinde: *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, editör: Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.80-81

³³ François Georgeon, (2006). *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 291

³⁴ Mete Tunçay, (1990). *Türkiye Tarihi 4. Çağdaş Türkiye: 1908-1980*. S. Akşin (Ed.), İstanbul, Cem Yayınevi. S. 36

kültür içerisinde olması gereken beynelmilel bir durumun milliyetçilikle beraber din unsurunun bir arada yaşaması şeklinde ortaya çıkacağını iddia etmiştir.³⁵

Yine bu dönemin düşünürlerinden olan Yusuf Akçura'ya göre çağdaşlaşmak Türkler için bir ölüm kalım meselesidir. Ancak bu çağdaşlaşma sürecinde batıdan sadece ilim ve tekniği değil bir bütün olarak medeniyeti almak gerektiği üzerinde durmuştur. Bu noktada demokratik bir devlet fikrini ortaya atmış ve bu devletin milli kimlik ile beraber yaşaması gerektiğini iddia etmiştir. Bu şekilde fikirlere sahip olduğu için, hilafet ve saltanatın varlığına da karşı çıkmıştır. Ayrıca kadın erkek eşitliğini savunmuş ve eğitim meselesi üzerinde özellikle durmuştur.³⁶

Laikleşme hareketlerinin baskın bir şekilde devam ettiği bu dönemde şer'i mahkemeler adliye nezaretinin denetimine verilmiş ve yargıda birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Dini mektepler de Maarife devredilmiş ve şeyhülislam hükümet üyesi olmaktan çıkarılmıştır. Kadın hakları noktasında büyük adımlar atılmış ve kadınların çalışması için gayret gösterilmiştir. Aynı dönemde çıkarılan aile kararnamesi ile beraber evlenme ve boşanma o günün ölçüleri içerisinde bir takım kurallara bağlanmıştır.³⁷

3.5 Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinin temel karakteristiğine bakıldığında, öncelikle İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğinde hareketler olduğunu söylemek doğru olacaktır. Modernleşmenin Osmanlı'ya bakan yönüyle ortaya çıkardığı ikilem İttihat ve Terakki döneminde açılmış ve batılı tarzda laik milliyetçi ideoloji benimsenmiştir. Cumhuriyet dönemi bu ideolojiyi olduğu gibi kabul edip özellikle eğitim hamleleriyle beraber bunu toplum içerisinde var etme gayretine girmiştir. Ancak diğer bir noktadan bakıldığında Osmanlı Devleti'nden kalan önemli bir kültür mirasını cumhuriyet döneminin reddettiği de görülecektir. Bu noktada eski kültür tamamen ortadan kaldırılarak yepyeni kodlarla batılı bir kültür ortaya çıkarma gibi radikal bir değişim düşüncesiyle cumhuriyet dönemi modernleşmesinin ortaya çıktığı söylenebilir.³⁸

³⁵ Hüseyin Sadoğlu, (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, s. 190

³⁶ Halil İbrahim Akkuş, (2009). *Yusuf Akçura'nın Din Ve Toplum Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Sosyolojisi), Yüksek Lisans Tezi, Isparta, s. 70-73

³⁷ Tunçay, a.g.e., s. 39

³⁸ Sadoğlu, a.g.e., s. 189

Aslında bu noktada cumhuriyet dönemi aydınını kendi içinde haklı çıkaracak çok önemli bir gerekçe de bulunmaktadır. Osmanlı devletinin 19 uncu yüzyıl modernleşmesi boyunca bütün like akımların karşısına sürekli olarak geleneksel akımlar çıkmış ve modernleşme hareketlerine karşı büyük bir muhalefet oluşturmuşlardır. Bu sebeptendir ki halkında tepkisinden korkan devlet yönetimi laikleşme hareketlerine giriştiği noktada muhalif kesimlerinde varlığını kabul etmiş ve onların siyasi arenadaki hareketlerine bir şey diyememiştir. Hatta eğitim konusunda ortaya çıkan ikilem ile beraber modern ve gelenekselci anlayışlar hem halk arasında hem de devlet nezdinde varlığını devam ettirmiş ve sürekli olarak birbiriyle çatışma halinde bulunmuşlardır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise özellikle siyasi arenada geleneksel anlayıştaki muhalefeti tamamen bertaraf etmiş olan modern anlayış, böylesi hareketlerin tekrar ortaya çıkmaması ve modernleşmenin daha çabuk olması adına geleneksel anlamdaki kültürel kodları tamamen değiştirerek yepyeni bir kültür ortaya koymaya çalışmıştır.³⁹

Cumhuriyet dönemi, önceki dönemlerde olduğu gibi modernleşme noktasında en büyük ağırlığı eğitim konusuna vermiştir. Bu noktada radikal bir adım sayılacak olan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile beraber Osmanlı döneminden kalan eğitimdeki ikilik meselesi ortadan kaldırılarak bütün eğitim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Ancak bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki cumhuriyet döneminin Osmanlı döneminden önemli bir farkı, nüfus mübadelesi ile beraber yaşamış olan süreç ile beraber ortaya çıkan toplumsal yapının homojenleşmesi noktasında olmuştur. Osmanlı'daki çok uluslu yapının Türkiye Cumhuriyeti ile beraber homojen bir şekle dönüşmesi ele alınacak reformları da bir noktada kolaylaştırmıştır.⁴⁰

Eğitim konusunda özellikle laik ve karma eğitimi öncelemiş olan Cumhuriyet Türkiye'si, bu noktada pozitif bilimlere olabildiğince önem vermiştir. Böylece rasyonel bir eğitim modeli getirilmeye çalışılmış ve bu noktada batılı bilim adamlarından faydalanılmıştır.⁴¹

³⁹ Afet İnan, (1984). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, s. 206

⁴⁰ Muharrem Güneş ve Hasan Güneş, (2005). *Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Ankara Anı Yayıncılık, s. 31

⁴¹ Yılmaz Tozar, (2010). *Eğitim Politikası ve Demokrat Parti Dönemi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bölüm Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 38

Bu noktada cumhuriyet dönemi modernleşme hamlelerinin eğitimdeki en büyük göstergesinin Köy Enstitüleri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü o dönemde halkın yüzde 80'i köylerde yaşamaktadır ve bu halka modernizmin ortaya koyduğu ideolojilerin benimsetilmesi o haliyle pek mümkün görünmemekteydi. Böyle bir problemi açmak ve halkın yüzde 80'ine eğitim götürmek adına kurulmuş olan Köy Enstitüleri önemli fonksiyonlar icra etmiştir.⁴²

Ancak modernleşme ve laikleşme adına büyük bir hamle olarak kurulan Köy Enstitüleri, buldukları yörelerde halkın gelenekleriyle pek uyuşmamış ve zaman içerisinde çok büyük bir muhalefetle karşılaşmışlardır. Nihayetinde İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlarda batılı bloka yaklaşmaya çalışan Türkiye için bu kurumları zayıflatmak ve ortadan kaldırmaktan başka bir çare kalmamış ve bu noktada hem Cumhuriyet Halk Partisi hem de Demokrat Parti hükümetleri önemli gayretler göstererek bu enstitülerin kapanmasına giden süreci hızlandırmışlardır.⁴³

Modernleşme hareketlerini halkevleri gibi kurumlarla toplum içerisinde de yaymaya çalışmış olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bundan başka ekonomik, kültürel ve politik alanlarda birçok modernleşme hamlelerine de imza atmış ve bütün bunlarla beraber on dokuzuncu yüzyıl modernleşmesinin devamlılığını sağlamıştır. Ancak Osmanlı'dan farklı olarak kendilerine siyasi arenada muhalefet edecek birimlerin bulunmaması Cumhuriyet'i köklü kültürel reformlara sevk etmişti. Ancak sonrasında görüldüğü üzere bu reformlara karşı toplumsal bir muhalefet oluşmaya başlamış ve değişen dünya şartları ile beraber tek parti otoritesini kaybederek İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasiye geçmek zorunda kalmıştır. Böylece ortaya çıkmış olan Demokrat Parti hükümetleri, tek partinin öngördüğü radikal kültürel dönüşümlerden vazgeçmiş ve bu noktada ortaya konulan birtakım kanunları da yumuşatma yoluna gitmiştir. O güne kadar halkı aydın despotizmi ile modernleştirmeye çalışan hükümetler, o günden sonra halkın isteklerini göz önünde bulunduracak politikalar üretmeye başlamış ve demokrasinin bir nebze hakim olduğu ortam ile beraber baskıcı modernleşme anlayışı da olabildiğince zayıflamıştır.

Sonrasında ise özellikle askeri darbe ve muhtıralarda ortaya çıktığı şekliyle artık bir ideoloji haline gelmiş olan batılı laik ve milliyetçi modernleşme şeklini korumak amacına

⁴² Şevket Gedikoğlu, (1971). *Evreleri, Getirdikleri ve Yankalarıyla Köy Enstitüleri*, Ankara, İş Matbaacılık ve Tic., s. 15

⁴³ Mustafa Albayrak, (1998). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara, Phoenix Yayınları, s. 373-374

matuf hamleler ortaya çıkmış ancak önceki dönemlerdeki hamlelere dönüşmemiştir. Çünkü Türkiye'nin demografik yapısının da gereğince nüfusunun önemli bir bölümü muhafazakar anlayışta olması, o eğilimdeki partileri iktidara taşımış, onların ise önceliği baskıcı modernleşmeden daha çok halkın ekonomik anlamdaki istekleri olmuştur.

4. TÜRKİYE'DE HALK MODERNLEŞMESİ

4.1. HALK KAVRAMI

Türkiye'de şehirleşme ile beraber laikleşme eğilimlerini on altıncı yüzyıla dayandığının altını çizmek gerekmektedir. Sonrasında ortaya çıkan gelişmeler ile beraber özellikle on dokuzuncu yüzyıldan sonra, eğitim sisteminin de teşviki ile beraber Türkiye'de ikili bir yapı ortaya çıkmış ve bir tarafta geleneksel anlayış ile beraber diğer tarafta modern anlayış varlığını sürdürmüştür. Bu iki anlayışın halk tabanında önemli ölçüde destekleri vardır. Ancak bu çalışmada sözü edilen halk kesimleri özellikle batılı tarzdaki modernleşmenin karşısında durmuş ve ona karşı sürekli muhalefet içinde bulunmuş halk kesimleridir. Batılı tarzda ki laik modernleşmeyi ayak uyduran halk kesimleri ise zaten devletin öngördüğü şekilde eğitim sisteminden geçmişler ve önlerine konulan modernleşme usulünü kabul ederek batılı tarzı benimsemişlerdir. Dolayısıyla modern halk kesimlerinin devlet modernleşmesine karşı önemli bir muhalefeti olmamış, dolayısıyla bu bölümde ele alınacak olan halk kesimlerinin dışında kalmışlardır. Ancak Türkiye'de batılı tarzdaki modernleşmeye büyük ölçüde muhalefet oluşturulmuş olan halk kesimleri, genellikle Türkiye'de çoğunluğu teşkil etmiş ve modernleşmeye özellikle devletin kültürel alanda yapmak istediği değişiklikler noktasında muhalefet etmiştir.

Muhafazakar karakter taşıyan bu halk kesimlerinin önemli farklılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle devrimsel manadaki değişikliklere sürekli olarak karşı çıkmış olan bu insanlar, dini referansların kendilerini beslediği şekliyle de insanı eksik bir varlık olarak görmüş ve bu yüzden batılı manada ortaya çıkan iddialı değişiklikleri pek fazla kabul etmemişlerdir. Çünkü bu anlayışa göre insan, ne kadar bilgili ve kültürlü olursa olsun, nihayetinde olayları bütün yönleriyle okuyamayacak ve bir noktada eksikliği kalacaktır. Bu eksiklik yönü ise onun karakteristik bir özelliği olup, ortaya konulmaya çalışılan radikal değişikliklerde de fonksiyon icra edecek ve bu değişiklikler insan tabiatıyla istenen ölçüde uyum içerisinde olmayacaktır. Böylesi bir anlayıştan dolayı, özellikle cumhuriyetin ilk

yıllarında ortaya çıkmış olan iddialı kültürel reform anlayışlarına da her zaman karşı olmuşlardır.⁴⁴ Böyle bir karakteristiğe sahip olan bu halk kesimlerinin tespit edilmesi 1950 yılından sonra demokratik hayata geçiş ile beraber yapılmış olan seçimlerdeki sonuçlara bakarak ortaya konulabilir. Örneğin Demokrat Parti'ye yapılan 1960 yılındaki askeri darbeden sonra yapılan ilk seçimler olan 1961 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi toplam oyların yüzde 36'sını almış, geri kalan yüzde 64'lük dilimize muhafazakâr partiler tarafından paylaşılmıştır.⁴⁵ Aynı şekilde 1965 yılında ki seçimlere bakıldığında Cumhuriyet Halk Partisi toplam yüzde 29 oy almış, diğer bir solcu parti olan Türkiye İşçi Partisi yüzde 3'te kalmıştır. Geri kalan oylar ise muhafazakâr partiler tarafından bölüşülmüştür.⁴⁶

Muhafazakâr kitle kendi içerisinde geniş bir yelpazede ele alınacak olsa da, muhafazakârlık bağlamındaki temel karakteristiğini koruduğunu söylemek mümkündür. Bu durumlarının önemli bir belirtisi 1973 seçimlerinden sonra kendini göstermiştir. Bu seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi yüzde 33 oy alırken, Adalet Partisi yüzde 30, dini kimliğini oldukça ön plana çıkaran Milli Selamet Partisi yüzde 12 oy almıştır. Adalet Partisi'nden ayrılarak kendi partisinin kuran Ferruh Bozbeyle nin Demokratik Partisi ise yüzde 12 oy almıştır. Bunun yanında önceki dönemde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak bilinen ve bu seçimlere Milliyetçi Hareket Partisi olarak giren parti yüzde 3,5 oranında oy almıştır. Adı geçen bu partiler süreç içerisinde devletin kurucu partisi olan ve laik modernleşmenin Türkiye'deki en büyük temsilcisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı birleşmiş ve kendilerini "Milliyetçi Cephe" olarak adlandırmışlardır.⁴⁷ Siyasette ortaya çıkan bu tablo, bir noktada o günkü toplumsal yapının da önemli bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır.

1977 yılındaki seçimlere bakıldığında ortaya ilginç bir sonuç çıkmıştır. Bülent Ecevit'in cumhuriyet halk partisi yüzde 41,4 oy alarak birinci parti olmuştur. Ancak burada CHP'nin geleneksel devletçi duruşunu bir tarafa bırakarak muhalif çizgiye çekilmesinin önemli etkisi olmuştur. Özellikle 12 Mart muhtırasına karşı çıkıp partisinden istifa eden

⁴⁴ Bekir Berat Özipek, "Muhafazakarlık Nedir?", *Köprü Dergisi*, 97. Sayı, Kış 2007, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=822> (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2015)

⁴⁵ Mustafa Serhan Yücel, (2012). *Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, s. 88

⁴⁶ Yücel, *a.g.e.*, s. 81

⁴⁷ Hikmet Özdemir, (1990). "Siyasal Tarih", içinde: *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV. Cilt, editör: Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 236

Bülent Ecevit'in bu seçimlerde partisinin başında olması önemli bir rol oynamıştır.⁴⁸ 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yapılan 1983 seçimlerinde Turgut Özal'ın Anavatan Partisi yüzde 45 oy alıp büyük bir başarı elde etmiştir. 1987 yılında yapılan seçimlerde ise dönemin sol partileri Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Demokratik Sol Parti toplamda yüzde 32 oy almışlar, oyların geri kalanını ise muhafazakâr partiler almışlardır.⁴⁹

1991 yılındaki seçimler yine benzer sonuçları verirken, Türkiye için asıl vurucu olan seçim sonuçları 1995 yılında gelmiştir. 1990'lar ile beraber büyük bir yükseliş trendi yakalayan İslamcı parti Refah Partisi bütün aleyhte propagandalara rağmen bu seçimde yüzde 21 oy alarak birinci parti olmuştur. Aynı seçimlerde sol partiler yüzde 30 civarlarında kalmıştır.⁵⁰ 28 Şubat süreci sonrasında kurulan Adalet Ve Kalkınma Partisi, kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlamış ve siyaset sahnesine girmiştir. 2002 yılından başlayarak seçimlerin hepsinde oylarını artırarak çıkan bu parti, bir noktada muhafazakâr kitlenin en büyük temsilcisi olmuştur. Bu partiye verilen bu kadar desteğin arkasında ise 28 Şubat'ın baskıcı uygulamalarının olduğu söylenebilir.

Türkiye'de özellikle 1990'lar ile başlayan ve siyasal İslam'ın yükselişine karşı bir cephe oluşturma amacı taşıyan hareketler, bir noktada muhafazakâr toplumu kendisine karşı cephe almaya itmiştir. Laik elitin temsilcisi olan birimlerin bütün aleyhte propagandalarına rağmen halk, bu partilere yükselen oranda oy vermişlerdir.

Bu çalışmada devletten bağımsız olarak modernleşmeye konu olan halk birimleri, yukarıda siyasi görüşleri ile tespit edilen muhafazakâr toplum kesimleridir. Ancak bu kitlenin tamamıyla homojen bir yapıda olduğunu iddia etmek pek doğru olmayacaktır. Her ne kadar muhafazakâr bir kitle olarak ifade edilse bile kendi içerisinde birçok kültürel farklılıkları barındırdığını ifade etmek gerekir. Bu kitlenin özellikle dikkat çeken yönlerinden bir tanesi kendilerini Müslüman olarak tanımlamalarının yanında, önemli bir kısmı itibariyle İslam'ın farz kıldığı ibadetlere tam olarak riayet etmedikleri görülmektedir. Daha da ötesi kendi kimlik yapılanmaları içerisinde dini başat bir aktör olarak tanımlamalarına rağmen, yaşam biçimleri içerisinde önemli ölçüde laikleşme eğiliminde olanlar da vardır. Bütün bunların yanında dinin gerektirdiği yaşam biçimine büyük ölçüde

⁴⁸ Yücel, *a.g.e.*, s. 109

⁴⁹ Yücel, *a.g.e.*, s. 131

⁵⁰ Yücel, *a.g.e.*, s. 131

hassasiyet gösteren insanlar da bu kitle içerisinde bulunmaktadır.⁵¹ Ancak bu halk kitlesinin önemli bir özelliği, kendi içlerinde seküler yaşamı benimsemiş birçok insanın barındırması olsalar bile, devletin adeta aydın despotizmi ile kitlelere zorla kabul ettirmeye çalıştığı laik modernizmi bir ideoloji olarak benimsememişlerdir. Çünkü ideolojilerde çokça rastlanan kendi yaşam biçimini başkalarına kabul ettirme durumu bu insanlarda ortaya çıkmamıştır. Altı çizilmesi gereken diğer bir nokta ise bu kitlelerin, devletin son 150 yıldaki modernleşme çabalarının kültürel boyutuna belirli ölçülerde tepki vermiş oldukları durumudur. Örneğin batı tarzında büyük değişikliklere imza atmış olan II. Mahmut, özellikle kılık kıyafet alanında yaptığı reformlarından dolayı “gâvur padişah” olarak isimlendirilmiştir.⁵²

Halkın verdiği tepkileri verilecek en iyi örneklerden bir tanesi ise Tanzimat Fermanı’nın kendisidir. Batı tarzında değişiklikler öngören ve toplumun bugüne kadar alışık olduğu temel yapıları değiştirmeyi hedefleyen bu ferman büyük tepkilerle karşılanmış ve birçok yönü itibarıyla halk tarafından kabullenilmesi çok zor olmuştur. Aslında bir noktada devlet erki de böylesi tepkilerden çekindiği için fermanın kendi içerisinde dini motifleri çokça işlemiş ve Kuran ve şeriata bağlılıktan bahsetmiştir.⁵³

Benzer tepkilerin Cumhuriyet döneminde verildiği de görülmektedir. Özellikle bu devirde Cumhuriyetin kurucuları karşısında herhangi bir muhalefetin kalmaması neticesinde, birçok alanda köklü değişikliklere gidilmiş ve kültürel doku olabildiğince değiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak yıllar içerisinde yapılan değişiklikler karşısında, özellikle muhafazakâr halk kesimleri bütün bu değişikliklere büyük tepkiler vermiştir. Bu tepkiler öyle bir boyuta varmıştır ki kendi değerlerini batılı değerler karşısında küçük gören devlet elitinin bu tutumuna karşı kendi değerlerini kutsallaştırma eğiliminde olmuşlardır.⁵⁴

Halkın devlet modernleşmesine karşı verdiği bu tepkilerin arkasında görünen önemli sebeplerden bir tanesi, batılı tarzda değişimi savunan aydınların halkın değerlerini büyük ölçüde küçümsemesi şeklinde gösterilebilir.⁵⁵ Dolayısıyla diğer taraftan kendi değerlerini kutsallaştıran halk da nazara verilince ortada bir çatışma halinin olduğu dikkatlerden

⁵¹ Kemal H. Karpat, (2003). *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, Çeviren: Abdülkerim Sönmez, Ankara, İmge Kitabevi, s. 195

⁵² Necdet Aysal, (Bahar 2011). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt X, Sayı 22, s. 7

⁵³ Coşkun Çakır, (2002). “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlanı, Tepkiler Ve Uygulaması”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 701.

⁵⁴ Berkes, a.g.e., s. 533

⁵⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 121

kaçmayacaktır. Cumhuriyet döneminde halkın modernleşme çabalarına verdiği tepkilerden bir tanesi de Köy Enstitüleri üzerinde olmuştur. Bu enstitülerin karma eğitim vermeleri ve müfredatlarında din derslerinin olmaması, halk tarafından çoğunlukla tepki ile karşılanmış ve bu kurumlara karşı mesafe alınmıştır.⁵⁶

Diğer bir noktada halkın bu tepkilerini özellikle darbe ve muhtıralardan sonra yapılan seçimlerde tespit etmek mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere darbelerden sonra ortaya çıkan seçimlerde muhafazakâr kitle kendisine yakın gördüğü partilere özellikle daha çok destek vermiş ve onların iktidara gelmelerini sağlamıştır. Bu durum ise özellikle çağdaşlaşma argümanlarının çok fazlaca kullanıldığı darbelere karşı halk kesimlerinin verdiği tepkiye örnek teşkil etmektedir.

4.2 Göç Olgusu ve Halkın Modernleşmesi Üzerindeki Etkisi

Sosyal ve kültürel şartları büyük ölçüde değiştiren göç olgusunun bilim tarihi içerisinde birçok dönemlerde incelemesi yapılmış, nedenleri ve sonuçları itibariyle getirdikleri ortaya konulmuştur. Bu noktada eser veren bilim insanlarından bir tanesi olan İbn Haldun, şehir hayatının kır yerleşmesinin bittiği yerde başladığını ifade etmiştir. Hatta şehir hayatının, köy hayatının ileri bir form olduğunun da altını çizmiştir. Bu iki kesim arasındaki en önemli fark ise üretim tarzında ve ekonomik faaliyetlerde ortaya çıkmaktadır.⁵⁷

Şehir hayatının önemli bir getirisi ise köylerdeki tarım ve hayvancılık ile basit üretim araçlarının hüküm sürmesine karşılık, şehirlerde karmaşık üretim araçları ve sanayi ile beraber bu ölçüde bir pazarın bulunmasıdır. Böylece ortaya çıkan ekonomik ilişkiler alanında şehirlilerin daha müreffeh bir hayat yaşadıkları görülmektedir. Altı çizilmesi gereken diğer bir nokta ise böylesi ekonomik ilişkiler içerisine giren şehirli insanların daha karmaşık hünelerinin bulunmasıdır.⁵⁸ Köy hayatında ise bir tekdüzelik ve göçebe hayatı göze çarpar. Bunun yanında avcılık ve toplayıcılık bir yaşam tarzı haline gelmişken yerleşik köylüler de sadece tarım ve hayvancılıkla meşgul olurlar. Kısıtlı ekonomik ilişkiler içerisinde bulunan bu insanların daha fazlasına ihtiyaç duymamaları sebebiyle zenginleşme

⁵⁶ Albayrak, 1998, a.g.e., s. 373

⁵⁷ İbn Haldun, (1990). *Mukaddime I*, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, M.E.B.Yayımları, s. 302

⁵⁸ Süleyman Elmacı ve Ünsal Bekdemir, (2008). “Ortaçağ İslam Âleminde Şehir: İbn Haldun’un Şehre Bakışı”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 13, Sayı 19, s. 76

eğilimleri de olmamaktadır. Bu insanlar içerisinde kuvvet, kudret ve bağlı buldukları kabile gibi olgular çok önem arz etmektedir.⁵⁹

Türkiye'deki duruma bakıldığında, 1930'lu yıllar itibariyle insanların yüzde 80 inin köylerde yaşadığı görülmektedir.⁶⁰ Bu insanların hem üretim miktarları az hem de sosyal ilişkileri basit düzlem içerisinde bulunmaktaydı. Hatta bu insanların sosyal yaşamında adeta kast sistemini hatırlatacak birtakım ast üst ilişkileri bulunmaktaydı. İşte böylesi ilişkileri ortadan kaldırmaya yönelik olarak 1934 yılında soyadı kanununun çıktığı görülmektedir.⁶¹

Böylesi basit ilişkiler içerisinde bulunan ve ekonomik faaliyet yönüyle çok fakir durumda bulunan bu halkın, modernleşmenin gerektirdiği insan tipine bulunduğu coğrafya itibariyle ulaşmasının pek mümkün olamayacağı aşıkardır. Özellikle de sosyal ilişkilerin tekdüzeliği içerisinde ast ve üst ilişkilerinin yaşandığı bir coğrafyada ve adetlerinde mutaassıp insanlar arasında modern bir yaşama geçilmesinin imkânı yoktur. Böylesi şartlar içerisinde yaşayan bu halk kesimleri, özellikle 1950'den sonra köydeki nüfus artışının getirdiği sebeplerden dolayı göç etme gereği duymuşlardır. Bu göç yolları ise köyden kente doğru olmuştur. Dolayısıyla basit ekonomik ve sosyal ilişkilerin olduğu bir ortamdan daha karmaşık ilişkilerin olduğu bir ortama doğru hareketlilik söz konusu olmuştur.⁶²

Türkiye'de ortaya çıkan bu göç olgusunda bir tarafta köyün itici sebepleri rol oynamış kent diğer tarafta şehrin çekici sebepleri de ortaya çıkmıştır. Nüfus yoğunluğu ondan dolayı toprakların yetmemesi ve başka bir takım sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan bu insanlar, o gün için Türkiye'de hızla sanayileşen şehirlere doğru göç etmişler oralardaki sosyal, kültürel ve ekonomik canlılık bu insanları şehirlere doğru çekmiştir.⁶³

Bu göçler neticesinde, ilk etapta uyum problemleri ve sancılı sosyo-kültürel değişimler ortaya çıkmıştır. Ancak bununla beraber eski ilişkiler eski mekânlarda bırakılmış ve yeni gelinen şehirde yepyeni ilişkiler ağı kurulmuştur. Böylece köy hayatı içerisinde değişmesi mümkün olmayan sosyal ilişkiler ağı ve kültürel yapı büyük bir değişime

⁵⁹ Elmacı ve Bekdemir, *a.g.m.*, s. 77

⁶⁰ Gedikoğlu, 1971, *a.g.e.*, s. 15

⁶¹ Berkes, *a.g.e.*, s. 534

⁶² Deniz Zeyrek, (2010). *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'dan Batıya Yönelen Göçlerin Toplumsal Sonuçları (1984-2006)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bilecik, s. 8

⁶³ Okan Kandemir, (2010). *İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s. 115

uğrayarak şehir hayatının gereklerine göre şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla da bu değişimler modernleşmenin gerektirdiği bütün kurumların yavaş yavaş işletilmesi yönünde büyük bir atılım olmuştur.⁶⁴

Şehir hayatı içerisinde ortaya çıkan değişiklikleri şu şekilde özetlemek mümkündür: toplumsal rollerimiz ve statülerin değişmesi, nüfus artış hızının değişmesi, üretim ilişkilerinin değişmesi, geçim kaynaklarının değişmesi, aile yapısının değişmesi, gelenek ve göreneklerin değişmesi, eğitim kurumlarının değişmesi, insanların kişiliklerini değişmesi, sanat anlayışlarının değiştirmesi, cinsel tutum ve davranışların değişmesi, kullanılan dilin değişmesi.⁶⁵

Bütün bu değişimlerin şehir hayatı içerisinde olduğu böylesi imkânların köy yaşamı içerisinde elde edilmesinin mümkün olmadığı göz önünde bulundurulursa, modernleşme açısından böylesi değişimlerin ne kadar hayati fonksiyonlar icra ettiği de ortaya çıkacaktır. Nitekim köy hayatı içerisindeki sosyal ilişkiler içerisinde değişme ve gelişme pek mümkün olmamaktadır bütün bunların ötesinde köy hayatı içerisinde böylesi bir değişime insanlar ihtiyaç duymamaktadır. Ancak şehir hayatı içerisinde bütün bunlar hem bir ihtiyaç olarak belirlemekte hem de insanları yepyeni ilişkiler ağına sokmaktadır. Bunun da ötesinde hem insanların karmaşık ilişkiler içerisinde yoğunlaşmasına, hem birtakım karmaşık zanaatlar elde etmesine hem de yeni nesillere daha iyi eğitim vermesine şehir hayatı sebep olmaktadır. Sonuç olarak modernleşme noktasında şehirleşmenin önemli bir etkisinin olduğunun altını çizmek gerekir.

4.3 Şehre Göç ile Beraber Varoş Kültürünün Oluşması

Şehre göçün beklenen bu neticelerin hepsini bir anda verdiğini söylemek mümkün değildir. Hatta bunun da ötesinde çok sancılı süreçlerin yaşandığı yatsı namazı bir gerçekliktir. Örneğin 1970'lerde bütün dünyada ortaya çıkmış olan ve petrol krizinin tetiklediği ekonomik bunalımlar Türkiye'deki şehir hayatını da büyük darboğazların içine

⁶⁴ Taylan Akkayan, (1979). *Göç ve Değişme*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2573, s. 10

⁶⁵ Turhan Eray Demir, (2008). *Göç Ve Sosyo-Kültürel Değişim*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 34-35

sokmuş, özellikle Türkiye’deki siyasi gelişmeler ile beraber son derece sancılı bir hal almıştır.⁶⁶

Bununla beraber köy hayatında kazanılmış eski adetlerin bir anda ortadan kalkması da mümkün değildir. Şehirlere yerleşmiş olan bu insanlar oluşturdukları barış kültürü içerisinde bu değişimleri tedrici olarak gerçekleştirmişlerdir.⁶⁷ Özellikle şehirlere doğru olan hızlı göç ile beraber kentin altyapısının gelen nüfusa yetmemesi ve bu nüfusun gerektirdiği başka beklentiler hem şehirleri zor durumda bırakmış hem de bu insanları çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermelerine sebep olmuştur.⁶⁸ Böyle bir ortamda şehrin gereklerini yerine getirecek olan kültürel değişimlerin bir anda ortaya çıkmasını beklemek doğru değildir. Bu değişimlerin yaşanması için birkaç neslin geçmesi gerekmektedir.⁶⁹ Şehir hayatı içerisindeki büyük problemlerle karşı karşıya kalan bu insanlar, dayanışma süreçleri ile beraber bu problemleri açma yoluna gitmişlerdir. İçinde buldukları karmaşık iktisadi ilişkilerin yanında, özellikle dernekleşme yoluyla farklı sosyal ilişkileri de bir araya getirmeyi başarmış olan bu insanlar, bu vesileyle birbirlerine de arka çıkacak ve yardımlaşmanın gereğini yerine getirecek kurumları da oluşturmuşlardır.⁷⁰

Ancak varoş kültür içerisinde birbirleriyle girdikleri bu ilişkileri ve bu ilişkiler içerisinde insanların birbirlerini tutmalarını bazıları olumlu karşılamışken, bazıları da olumsuz karşılamış ve meseleyi ahabap çavuş ilişkisi içerisinde ele almışlardır.⁷¹ Ancak bunun yanında köy hayatından gelerek zorlu şehir hayatı şartlarına kendilerini uydurmaya çalışan bu insanların içinde buldukları zor şartlarda birbirlerini desteklemeleri ve sorunlarına çözüm bulma gayretlerini olumlu karşılayıp bu durumlarını takdir edenler de bulunmaktadır.⁷²

Bu insanların yerleştikleri şehirlerdeki mesken yapılanmalarına gecekondudenmektedir. Evlerini üzerine kurdukları arsa kendi mülkler olmadığı için belediyelerden ruhsat alamamışlar ve başlarını sokacakları bir yapıyı hızlıca inşa ederek çıkmışlardır. Bu özelliğinden dolayıdır ki bu yapılara gecekondudenmiştir. Bu yapıların önemli bir özelliği

⁶⁶ Tanel Demirel, (1998). *Political Party Elites and the Breakdown of Democracy: The Turkish Case, 1973-1980*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Doktora Tezi, Ankara, s. 187

⁶⁷ İlhan Tekeli, (2008). *Göç ve Ötesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 180

⁶⁸ Yaşar Erjem, (2009). *Mersin’de Göç, Kentleşme ve Sosyal Problemler*, Güven Ofset, Mersin, s. 11

⁶⁹ Tekeli, 2008, a.g.e., s. 180

⁷⁰ Karpat, 2003, a.g.e., s. 205

⁷¹ Zeyrek, 2010, a.g.e., s. 42

⁷² Karpat, 2003, a.g.e., s. 205

şehirlerin etrafındaki boş alanlarda bulunan arazilere yerleşmiş olmalarıdır. Bu araziler ise genellikle belediyeye veya hazineye ait olmaktadır.⁷³

1970'ler boyunca devletin gecekondulaşma ile ilgili herhangi bir girişiminin olmadığı görülmektedir. Zaten o yıllara bakıldığında öğrenci olayları, muhtıralar, cumhurbaşkanlığı seçimleri gibi siyasi olayların devletin gündeminde birinci yeri işgal ettikleri görülecektir. Ancak 1983 yılına gelindiğinde gecekondularla ilgili imar affi yasasının çıktığı görülmüştür. Bu yasa ile beraber gecekonduların meşrulaştırılması sağlanmış ve yeni yapılacak gecekondular yasaklanmıştır.⁷⁴

Bu noktada 12 mart 1971 tarihinde verilmiş olan muhtıraya bakıldığında devletin kendi ideolojisini koruma gayreti içerisinde olduğu görülecektir. Halbuki diğer taraftan halkın gündemi çok daha temel mevzular üzerine odaklanmış ve büyük ölçüde şehir yaşamı içerisinde ortaya çıkmış olan geçim sıkıntılarıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. 1970'li yıllar boyunca şehirlere göç o kadar hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir ki en çok göç alan İstanbul'da 1955 yılında 1 milyon 500 bin kişi yaşarken 1980 yılına gelindiğinde bu sayı 4 milyon 740 bin kişiye çıkmıştır. 1990 yılında ise 7 milyon 310 bin kişiye çıkmıştır ve bu artış sürekli olarak devam etmiştir.⁷⁵

Bu şekildeki şehirleşme hızı bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Bunun yanında göç veren bölgelerinde farklı sebepler altında göç ettikleri görülmektedir. Ancak bu göç olgusunun halkın modernleşme süreçleri içerisinde farklı etkileri ortaya çıkmıştır. Örneğin 1970'li yıllarda çok sancılı olan bu değişimler içerisinde bir arabesk kültürü ortaya çıkmıştır ki bulunduğu ortama ayak uyduramamanın getirdiği acılar sıla özlemi bu müzik içerisinde sıklıkla işlenmiştir.⁷⁶ Ancak değişen zamanlarla beraber hem ilişkiler ağı hem de iletişim araçları değişmiş ve kültür yeni kodlamalarla beraber farklı şekillere doğru ilerlemiştir.

Sonuç olarak şehir hayatına girmiş olan insanlar hem köy hayatının tekdüzeliğinden kurtulmuşlar hem de karmaşık sosyal kültürel ve ekonomik ilişkiler ağı içerisinde

⁷³ Sabri Çakır, (2007). *Kentleşme ve Gecekondular Sorunu*, Isparta, Fakülte Kitapevi, s. 34

⁷⁴ Sabri Çakır, (Mayıs 2011). "Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondular Sorunu ve Üretilen Politikalar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23, s. 217

⁷⁵ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, (2009). *Kentleşme Şurası 2009: Kentsel Yoksulluk, Göç Ve Sosyal Politikalar 7*, Ankara, s. 16

⁷⁶ Banu Mustan Dönmez, (2011). "Katharsis Fenomeninin Arabesk Özeline Göçünün", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, s. 228

girmişlerdir. Kendilerini bir değişime zorlayan sebeplerden bir tanesi de dayanışma olmuş ve bunun gereğince bir takım yapılanmalar içerisinde girerek birbirlerine destek olmuşlardır. Her ne kadar şehir hayatı içerisinde bulunan gecekondularda yaşamlarını bu şekilde sürdürmüş olsalar bile büyük kültürel değişimlere de açık bulunmuşlar ve gelişerek değişmişlerdir.

4.4 Dini Yapıların Modernleşme Üzerinde Etkileri

Türkiye'de toplum içerisinde önemli ölçüde etkin rolleri olan tarikat ve cemaatler bu toplumsal yapıya gönül verme konusunda büyük görevler üstlenmişlerdir. İslam'ın ilk yıllarından beri var olan tarikatlar ve tasavvufi ekoller, toplumlar içerisindeki varlıklarını bugüne kadar korumuşlardır. Bununla beraber modern zamanlarda ortaya çıkmış olan cemaat yapıları aynı şekilde toplum içerisinde önemli görevleri ifa etmişlerdir.⁷⁷ Özellikle Türkiye gibi toplumların yaşantısı içerisinde gelişen olaylara yön veren bir faktör olarak dinin ele alınması çok önemlidir. Böyle bir olguyu el almadan toplum yaşamına eğilmek, bir noktada yapılacak olan araştırmayı da eksik bırakacaktır.⁷⁸ Dinin toplum üzerindeki etkisini tespit ettikten sonra yukarıda bahsi geçen dini yapıların toplum üzerindeki etkisi de anlaşılacaktır. Özellikle bu yapılar içerisinde resmi bir prosedürün bulunmaması ve üyeliklerin gönüllülük esasına bağlı olması neticesinde insanların bu yapılara ilgi göstermesi birtakım psikolojik ve sosyolojik faktörler manzumesi ile açıklanabilir.⁷⁹

Türkiye'de modern batı yanlısı olan devletin bu yapılarla arası pek de iyi olmamıştır. Hatta yıllar içerisinde son derece aşağılayıcı birtakım yakıştırmaların yapıldığı da ayrı bir gerçektir. Mardin'e göre bu yapıların açıklanmasında gerici, düzenbaz ve istismarcı gibi ifadelerin kullanılmış olması bu yapıları anlamaya yönelik ihtiyacı karşılayacak pozisyonda değildir.⁸⁰ Bu dini yapıların toplum içerisindeki işlevlerine bakıldığında dinin emrettiği yaşam biçimini yerleştirmeye çalıştıkları görülecektir. Bu noktada insanın kendi şahsi hayatından başka insanlarla olan ilişkisine, oradan ekonomik ilişkileri ne kadar birçok

⁷⁷ M. Saffet Sarıkaya, (1998). "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat Ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 3, s. 95

⁷⁸ Gencay Şaylan, (1987). *İslâmiyet ve Siyaset Türkiye Örneği*, Ankara, Varlık Yayınları, s. 8

⁷⁹ Durmuş Tatlıhoğlu, (2008). "Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, s. 98

⁸⁰ Şerif Mardin, (1992). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 11

yönünü ele alan din faktörünün bu yapılar aracılığıyla toplum içerisinde yerleştirilmeye çalışıldığı görülecektir.⁸¹

Bu gibi yapıların açıklanmasında da kullanılabilecek olan fonksiyonel kurama göre bir toplum kendini bütünleyici ve dengeleyici bir süreç içerisinde varlığını devam ettirmekte ve kendi içerisinde geliştirmiş olduğu normlar kurumlar ve sosyal roller ile dengelerin sağlanmasına çalışmaktadır. Bu noktada toplum üyelerinin asgari birtakım şartlar üzerinde anlaşması olmadan bu normlar ve kurumların devam etmesi de mümkün değildir. Din kurumu ise bu normları ve yapıları toplum içerisinde meşrulaştırarak onların yaşaması noktasında önemli işlevler görmektedir. Bunun da ötesinde bu normların hiyerarşik bir düzen içerisinde sıralayarak daha etkili olmalarına sebep olmaktadır. Aynı zamanda din kurumu insanların sosyal ve psikolojik problemlerini çözme noktasında önemli görevleri üstlenerek toplum içerisinde ortaya çıkması muhtemel gerginlikleri de engelleme potansiyeline sahiptir.⁸²

Bu noktadan mardin dinin işlevselliği noktasında önemli bir tartışma açmıştır. Ona göre din unsuru insanlar arasında bir takım kök paradigmlar üretmekte ve insanların ilişkilerini bu paradigmlar etrafında şekillendirmektedir. Bu duruma örnek olarak gazi sözcüğünü veren Mardin, bu sözcüğün sadece savaştan sağ olarak geri dönmüş bir insanı ifade etmediğini söylemektedir. Bunun yanında bu kavrama dini literatür içerisinde çok başka manalar da yüklenmiştir ki bu manalarla beraber toplumun sürükleyici bir etkisi bulunmaktadır. Gazinin savaşlarda gösterdiği kahramanlık toplum içerisinde bir model olarak yaşamakta ve aynı zamanda bu kişi kendi nefsi ile de mücadele eden bir fikir olarak yansıtılmaktadır. Böylece insanlara yerleştirilecek olan ahlak unsurlar böylesi paradigmlar vesilesiyle yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanında bir unsurunun ortaya attığı kök paradigmlar bununla sınırlı değildir. Örneğin namus, hürmet, kanaat, rızık, hak, adalet gibi kavramlar bu kategori içerisinde ele alınabilir. Böylesi paradigmlar ile beraber yaşayan bir unsuru özellikle kendini temsil eden birtakım insanlar vasıtasıyla toplumlar üzerinde çok daha büyük tesirler icra etmektedir. Bu kişilerin çok tesirli olmasının arkasında ise insanların bir karakteristiği olan huşu kavramını göstermektedir.⁸³

⁸¹ Tatlıoğlu, 2008, a.g.e., s. 99

⁸² Emin Köktaş, (1993). *Türkiye'de Dinî Hayat*, İstanbul, İşaret Yayınları, s.35

⁸³ Mardin, 1992, a.g.e., s. 13-16

Aslında bütün bu tespitler dinin ve dini kurumların insan toplumları üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle Türkiye gibi Müslüman bir toplumda dinin ne şekilde işlev gördüğünü ve toplumları nasıl yapılandırıldığını anlamak noktasında önemli işlevler görmektedir. Bu noktada özellikle şunun altını çizmek gerekir ki batı toplumlarında ortaya çıkan modernleşme süreçlerinde Hristiyanlık özellikle reddedilmiş ve onun baskıcı yönünden dolayı insanlarda olumsuz duygular ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla batı tarzındaki modernleşme türünde din kurumuna olabildiğince sert bir muhalefetin olduğu görülmektedir. Ancak İslam dini özelinde Türkiye toplumuna bakıldığında, İslam dininin Hristiyanlık gibi baskıcı özellik göstermemesinin yanında toplum içerisinde çok hayati fonksiyonları icra ettiği de görülmektedir. Dolayısıyla batı tarzı modernleşme tipini benimseyen devlet elitine karşı kendince modernleşmeye çalışan toplum kesimlerinin muhalefet etmesi bu noktada anlaşılır bir durumdur. Çünkü batı tarzındaki modernleşme usulünde, dinin geleneksel fonksiyonları yüzünden reddedilmesiyle aynı doğrultuda Türkiye’deki devlet tipi batılı tarzındaki modernleşme usulünde benzer muhalefet ortaya çıkmış ve Hristiyanlık ile İslam aynı kefede değerlendirilmiştir. Hâlbuki toplum içerisinde ifa ettiği fonksiyonları ele alındığında, her iki dinin çok farklı yapılanmalarının olduğu göze çarpmaktadır. Bu noktada halk modernleşmesinin devlete muhalefet ettiği temel meselenin dini kaynaklı olduğunu söylemek de mümkündür.

Bu noktada şunu söylemek mümkündür ki Türkiye’de toplum içerisinde dinin ve dini yapıların gördüğü fonksiyonlar batılı aydınların anlamlandırabileceğinin çok ötesindedir. Müslüman toplumlar içerisinde ortaya çıkmış olan tasavvuf ekolleri ve modern toplumda belirmiş olan cemaatler, dinin yukarıda bahsi geçen fonksiyonlarıyla beraber başka birçok fonksiyonları icra etmesinin önemli bir sebebi olmuşlar ve dini kavram ve kurumların yaşatılması noktasında büyük işlevler görmüşlerdir.⁸⁴ Bu dini yapılar özellikle eğitim faaliyetleri noktasında bu toplumu desteklemişler ve modernleşme yolundaki en önemli araç olan eğitim konusunda büyük hamleler gerçekleştirmişlerdir.⁸⁵ Bu dini yapılanmalar sivil alanda olduğu gibi siyasi alanda da etkilerini göstermişler ve 1970’li yıllar ile beraber ortaya çıkan “Milli Görüş” içerisinde varlığını devam ettiren değişik partiler siyasi dönüşüm noktasında önemli görevleri icra etmişlerdir. Bunun en çarpıcı örneği ise yine aynı gelenekten gelip kendisini muhafazakâr demokrat olarak niteleyen Adalet ve Kalkınma

⁸⁴ Mardin, 1992, a.g.e., s. 20

⁸⁵ Sarıkaya, 1998, a.g.e., s. 98-99

Partisi'nin iktidara geldiği 2002 yılından sonra devlet içerisinde gerçekleştirmiş olduğu reformlardır. Bu partinin anayasada yaptığı değişikliklerle beraber özgürlüklerin önünü açması ve Avrupa Birliği'ne uyum süreçlerini bir noktaya kadar başarıyla götürmesi, Türkiye'deki katı devletçi gelenekten kurtulma noktasında önemli atılımlar olduğu ifade edilmelidir.

4.5 Halk Modernleşmesiyle Beraber Ortaya Çıkan Değişiklikler

Türkiye yıllar içerisinde fakir bir ülke olma konumundan gelişmekte olan bir ülke konumuna doğru yükselip milli gelirini hızla artırırken, bahsi geçen bu kalabalık kitleler de bu değişimlerden nasibini almıştır. Özellikle 1980'li yıllara bakıldığında Turgut Özal ile beraber dünyadaki ekonomik şartlara ayak uydurma çabası ve liberalleşme atılımları neticesinde Türkiye'deki milli gelirin 1983 yılında 11,5 milyar lira olmasına karşılık 1992 yılında bu sayının 978 milyar liraya çıktığı görülecektir.⁸⁶ 2000 yılından sonra Türkiye'de satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen milli gelire bakıldığında sürekli olarak bir artışın olduğu gözlenmektedir. Hatta 2000 ve 2014 yılları arasında bu artış iki katından fazla olmuştur. Bu bağlamda kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla 2000 yılında 9.177 ABD doları iken yıllar içerisinde sürekli artış göstererek 2014 yılında 19.054 dolar olarak gerçekleşmiştir.⁸⁷

Aynı şekilde Türkiye'deki şehirleşme oranına bakıldığında 1936 yılında Türkiye'nin toplam nüfusu 16 milyon iken, bu nüfusun 12 milyonu köylerde yaşamaktaydı. Ayrıca o zaman ki toplam nüfusun yüzde sekseni okuryazar değildi. Ancak yıllar içerisinde ortaya çıkan değişimlere bakıldığında okuryazarlık oranı sürekli olarak artmış ve 2010 yılına gelindiğinde toplam erkek nüfusunun yüzde 94'ü, kadın nüfusunun yüzde 90'ı okuryazar konumuna gelmiştir.⁸⁸ Eğitim konusunda bu şekilde ilerleme kaydedilirken, 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de kentsel dönüşüm adı altında fiziki mekânlarda daha büyük değişikliklere gidilmiş ve eskiden beri var olan gecekondu yapıları yıkılarak onların yerine şehir

⁸⁶Selim Erdoğan, (1997). "1980 Sonrası Türkiye Milli Gelirindeki Değişmeler", *Gazi Üniversitesi Kamu ve Özel Hukuk Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 3

⁸⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, OECD Ülkelerine Yönelik Karşılaştırmalar Çerçevesinde, Türkiye de Satınalma Gücü Paritesi Göstergeleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=249, (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2015)

⁸⁸ Türkiye İstatistik Kurumundan aktaran: Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Okur-Yazar Olmayan ve Okur-Yazar Oranı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/DisplayForm.aspx?ID=204> (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2015)

yaşamının gereklerine uygun konutlar yapılmıştır. Bununla beraber hem fiziksel yapı değişmiş hem ortaya konulan politikalarla beraber tarihi dokunun sürdürülebilirliği devam ettirilmiş hem de ekonomik hayat canlandırılmıştır.⁸⁹

Bütün bunlarla beraber modernleşmenin gerekli kıldığı şehirleşme, zenginleşme, sosyal ilişkilerdeki değişiklikler ve kültürel kodların değişmesi ile bütün bu süreçler içerisinde bu noktada önemli mesafelerin kat edildiği görülmektedir. Köy hayatı içerisindeki basit ilişkiler ve özellikle gelişmenin önünde duran eğitimsizlik ve ekonomik ilişkilerin darlığı şehir hayatı ile beraber önemli ölçüde aşılmıştır. Gelir düzeyindeki artışlar ile beraber hem eğitim alanında hem de fiziki mekânlar noktasında modern yaşamın gerektirdiği gereksinimler süreçler içerisinde yerine getirilmeye başlanmış ve modernleşme noktasında önemli adımlar atılmıştır.

Bir noktanın özellikle altını çizmek gerekir ki Osmanlı Devleti’nde on altıncı yüzyıl ile beraber ortaya çıkan şehirleşme hareketleri içerisinde insanlar önemli ölçüde zenginliklere ulaşırken diğer taraftan da laik yaşam biçimini benimsemeye başlamışlardı. Bu değişimler şehirli hayatın temel karakteristiği olmuş ve 1930 lu yıllara gelindiğinde şehirli laik kültür içerisinde okuryazarlık oranlarının köylü topluma göre kıyaslanmayacak derecede yüksek olduğu görülmüştür. Örneğin oyunlar içerisinde şehir nüfusun yüzde 75’i temel eğitim süreçlerinden geçmekteydi. Hâlbuki aynı oran köy nüfusu içerisinde sadece yüzde 20’de kalmaktaydı.⁹⁰ Bu noktadan bakıldığında Türkiye’deki okur yazarlık oranının sürekli olarak artması muhafazakâr halk kesimlerinin eğitim süreçlerine girmesiyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla eğitim süreçlerinde verilen önem ile beraber toplum yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiş hatta bir noktada laik devletin ideolojisini korumak adına ortaya koyduğu kural ve kurumları da değiştirmiştir.

Batılı laik devletin 1950 yılından sonra demokratik seçimler sebebiyle kendi ideolojilerine uygun yönetimleri iktidara kolay kolay gelemeyecek olduklarını görmesinden sonra yapmış olduğu anayasalar, mevcut sistemi korumak adına birtakım girişimleri barındırmaktadır. Örneğin 1961 anayasası hükümetlerin tek başına yetki kullanan erkler olmaktan çıkarmış ve onun yerine yetkiyi paylaşacak başka erkekleri ihdas etmiştir. Özellikle bu noktada cumhurbaşkanına verilen olağanüstü yetkiler bu duruma en güzel

⁸⁹ Sibel Polat, Neslihan Dostoğlu, (2007). “Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa’da Kükürtlü Ve Mudanya Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, s. 62

⁹⁰ Gedikoğlu, 1971, a.g.e., s. 15

örnektir. Öyle ki 1961 Anayasası'nın 98'inci maddesinde cumhurbaşkanının görevleri ile ilgili işlemlerden sorumlu olmadığı, onun yerine başbakan ve ilgili bakanların sorumluluk alacağı ifade edilmiştir.⁹¹

1982 anayasasının da benzer özellikler gösterdiğini ifade etmekle beraber, 1950'den sonra modern batı yanlısı olan devletçi anlayışın özellikle askerler eliyle devam ettirildiğinin altını çizmek gerekir. Hatta bu çağdaş modern anlayış bütün darbe ve muhtıralarda temel bir argüman olarak ortaya konulmuş ve müdahale gerekçesi olarak da devletin öngördüğü çağdaşlaşma ülküsünden uzaklaşmış olduğu ifade edilmiştir. Bu şekildeki ifadeleri 28 Şubat 1997 yılında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınmış olan kararlarda da görmek mümkündür.⁹² Devletin kendi istediği modernleşme tarzının arzulan şekilde yolunda gitmemesi üzerine sürekli olarak sisteme birtakım müdahalelerin yapıldığı görülmektedir. Hatta 28 Şubat sonrası uygulamalarda özellikle eğitim alanında yapılan değişikliklerde bunları görmek mümkündür.

Hâlbuki diğer taraftan kendi modernleşme süreçlerinden geçmiş olan halk kesimleri, 2002 den sonra destek verdikleri partiye bu desteklerini sürekli olarak artırarak devletin birçok eski alışkanlıklarından vazgeçmesinin de önünü açmışlardır. Bu noktada önemli kilometre taşları olarak 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçim sürecini göstermek mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere 1961 Anayasası'nda sonra cumhurbaşkanının çok büyük yetkiler verilmiş ve adeta hükümetler üzerinde denetleyici bir konuma yerleştirilmiştir. Bu sebeptendir ki cumhurbaşkanlığı seçim süreçleri Türkiye içerisinde sürekli olarak sancılı geçmiştir. Ancak bütün bu süreçlerin sonunda yine Türkiye'de devlet modernleşmesini temsil eden askeri kanadının istediği kişiler seçilebilmiştir. Hâlbuki 2007 yılına gelindiğinde özellikle o güne kadar profili çizilen cumhurbaşkanlarından farklı bir kişinin seçilecek durumda olması büyük bir kaygıya sebep olmuş, bu konuda muhtıra bile verilmiştir.⁹³

Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği seçim sonuçları ile beraber genel seçime gidilmiş ve 22 Temmuz 2007'deki bu genel seçimde adalet ve kalkınma partisi yüzde 46 oy alarak

⁹¹ 1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2015)

⁹² Bilal Akgdag, (2010). *28 Şubat Askeri Müdahalesi Ve Türk Siyasetine Etkileri: Türkiye'de Asker-Siyaset İlişkisinin Tarihsel Serüveni Bağlamında Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde, s. 76-77

⁹³ Genelkurmay'dan çok sert açıklama, Hürriyet Gazetesi, 27 Nisan 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6420961.asp?gid=180> , (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2015)

341 milletvekilliğini elde etmiştir.⁹⁴ Böylece meclis içerisinde ortaya çıkan denklem ile beraber askerlerin istemediği bir kişi cumhurbaşkanı olmuştur. Devletin bu şekildeki koruyucu eylemlerini önemli ölçüde değiştirme gayreti içerisinde olan halk kesimleri, 12 Eylül 2010 yılında yapılan referandum ile beraber aynı şekilde devlet içerisinde büyük değişikliklere yol vermiştir. Öncelikle 1982 anayasasının yapanların kendilerini koruma altına aldıkları maddeler değiştirilmiş ve 1980 darbesini yapanlar hakkında adli işlem yapılmasının yolu açılmıştır. Bunun yanında mahkeme süreçlerine kapalı olan Yüksek Askeri Şura kararları da bununla beraber yargıya götürülebilecek şekle gelmiştir.⁹⁵ Böylece modernleşme noktasında büyük mesafeler alan halk kesimleri hem kendi dönüşümlerini gerçekleştirmişler hem de devletin yıllardır sürdürdüğü birtakım anlayışlarını değiştirmişlerdir.

Köy hayatının dar kalıplarının göçer zorlaması ile başlayan modernleşme hareketleri şehre doğru yapılan yönelme ile devam etmiş ve şehir hayatı içerisinde eski kültürel kodlar büyük ölçüde değişmiştir. Bununla beraber ekonomik ilişkiler ağı da büyük ölçüde değişime uğramış ve bu kitlelerin eğitim olanakları artmıştır. Bu kitlelerin modernleşmesi üzerinde en önemli etkenlerden bir tanesinin de din kurumu olduğunu ifade etmek gerekir. Nihayetinde eğitim süreçleri ile beraber devlet yönetiminde de önemli ölçüde söz sahibi olmuş olan bu kitleler siyasetin değişmesi noktasında da büyük katkılar sunmuşlardır. Bütün bu değişimler ile beraber modernleşme hareketlerinin aktif bir süreç olarak devam etmekte olduğunun altını çizmek gerekir. Ancak bu halk kesimleri kendi dönüşümlerini gerçekleştirdikleri gibi devletin de demokratik bağlamda değişimlerine önemli ölçüde sebep olmuşlardır.

SONUÇ

Modernleşmenin tanımında da ele alındığı üzere, köy hayatı içerisindeki basit sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler içerisinde şehir hayatı içerisindeki karmaşık ilişkilere doğru kitlelerin yönelmesi, modernleşme süreci olarak isimlendirilmiştir. Türkiye'de devlet yapısı batı toplumlarında ortaya çıkan bu modernleşme türünü on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla benimseyerek kendine bir dinamizm katmak istemiştir. Ancak devletin modernleşmesinde

⁹⁴ 2007 Seçim Sonuçları, <http://www.secim-sonuclari.com/2007> , (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2015)

⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 7 Mayıs 2010

önemli bir nokta bulunmaktadır ki o da modernleşmenin ideolojisi haline gelmiş olan laik milliyetçilik anlayışını benimsemiş olmasıdır.

Ancak Türkiye'deki halk modernleşmesine bakıldığında ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda batı tarzı modernleşmenin öngördüğü kavramların hepsinin geçerli olduğu görülecektir. Ancak burada Türkiye'deki devlet ve millet modernleşmesini birbirinden ayıran temel faktörün ideoloji noktasında olduğunun altını çizmek gerekir. Özellikle yirminci yüzyıl itibariyle batıda ortaya çıkmış pozitivist anlayışları önemli ölçüde benimsemiş olan devlet eliti, Türkiye içerisinde geleneksel ve dini yapılara büyük ölçüde mesafe almış ve onların değiştirilmesi noktasında büyük çaba göstermiştir. Bu noktada muhafazakâr halk kesimleri ise bu duruma tepki vermişler ve modernleşmenin bu yönünü kabul etmemişlerdir. Zaman içerisinde köyden kente göç ile beraber başlayan modernleşme hareketleri ile beraber kendi süreçlerini önemli bir noktaya getirerek devletin de dönüşmesi noktasında bazı fonksiyonlar icra etmişlerdir.

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki modernleşmenin ifade ettiği temel değişim süreçlerini hem devlet modernleşmesi hem de millet modernleşmesi bir noktada kabul ederek kendi içerisinde uygulamıştır. Ancak aradaki fark modernleşmenin ideolojisi noktasında ortaya çıkmıştır. Devlet laik bir modernleşmeyi öngörürken, muhafazakâr halk kesimleri, her ne kadar kendi içlerinde önemli ölçüde laik yaşamı benimsemiş insan topluluklarını bulundurursa da, modernleşmenin ideolojik boyutuna mesafeli durmuşlardır. Böylece modernleşme süreçleri sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda aynı anlayış çerçevesinde gerçekleşmiş iken, ideolojik boyutunda farklılaşmalar meydana gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Afet İnan, (1984). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı
- Andrew Heywood, (2007). *Siyaset*, Ed. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları
- Aybars Pamir, (2004). "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı 2
- Banu Mustan Dönmez, (2011). "Katharsis Fenomeninin Arabesk Özelindeki Görünümü", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, (2009). *Kentleşme Şurası 2009: Kentsel Yoksulluk, Göç Ve Sosyal Politikalar 7*, Ankara
- Bekir Berat Özipek, "Muhafazakarlık Nedir?", *Köprü Dergisi*, 97. Sayı, Kış 2007, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=822> (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2015)
- Bilal Akgdag, (2010). *28 Şubat Askeri Müdahalesi Ve Türk Siyasetine Etkileri: Türkiye'de Asker-Siyaset İlişkisinin Tarihsel Serüveni Bağlamında Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde
- Bozkurt Güvenç, (1997). *Türk Kimliği*, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Carter V. Findley, (2014), *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları
- Coşkun Çakır, (2002). "Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlânı, Tepkiler Ve Uygulaması", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları
- Deniz Zeyrek, (2010). *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'dan Batıya Yönelen Göçlerin Toplumsal Sonuçları (1984-2006)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bilecik
- Durmuş Tatlıhoğlu, (2008). "Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3
- Emin Köktaş, (1993). *Türkiye'de Dinî Hayat*, İstanbul, İşaret Yayınları
- Enver Ziya Karal, (2007). *Osmanlı Tarihi*, 5. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Esra Atalı, (2002). *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jöntürk Devriminin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara
- Fahrettin Altun, (2002), *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul, Yöneliş Yayınları
- François Georgeon, (2006). *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları
- Gencay Şaylan, (1987). *İslâmiyet ve Siyaset Türkiye Örneği*, Ankara, Varlık Yayınları

- Genelkurmay'dan çok sert açıklama, Hürriyet Gazetesi, 27 Nisan 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6420961.asp?gid=180> , (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2015)
- Halil İbrahim Akkuş, (2009). *Yusuf Akçura'nın Din Ve Toplum Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Sosyolojisi), Yüksek Lisans Tezi, Isparta
- Halil İnalçık, (1964). "The Nature Of Traditional Society In Turkey" içinde: *Political Modernization In Japan&Turkey*, der: Robert E. Ward&Dankwart A.Rostow, New Jersey, Princeton University Press
- Halil İnalçık, (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Hikmet Özdemir, (1990). "Siyasal Tarih", içinde: *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV. Cilt, editör: Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi
- Hüseyin Sadoğlu, (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı
- İbn Haldun, (1990). *Mukaddime I*, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, M.E.B.Yayınları
- İlber Ortaylı, (1999). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları
- İlhan Tekeli, (2008). *Göç ve Ötesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- İsmail Coşkun, (1989), "Modernleşme Kuramı Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, .cilt 3, Sayı 1
- Kemal H. Karpat, (1972). "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *Int. Middle East Studies*, Volume 3
- Kemal H. Karpat, (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çeviren: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Ankara, İmge Kitabevi
- Kemal H. Karpat, (2003). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, Çeviren: Abdulkerim Sönmez, Ankara, İmge Kitabevi
- Kemal H. Karpat, (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul, Timaş Yayınları
- M. Saffet Sarıkaya, (1998). "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat Ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 3
- M. Şükrü Hanioglu, (2008). *A Brief History of The Late Ottoman Empire*, Princeton, Princeton University Press
- Manuel Castells, (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, II. Cilt, çev: Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Marshall Berman, (1999), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İstanbul, İletişim Yayınları
- Mehmet Ö. Alkan, (2004). "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", içinde: *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, editör: Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

- Mete Tunçay, (1990). *Türkiye Tarihi 4. Çağdaş Türkiye: 1908-1980*. S. Akşin (Ed.), İstanbul, Cem Yayınevi
- Muharrem Güneş ve Hasan Güneş, (2005). *Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Ankara Anı Yayıncılık
- Mustafa Albayrak, (1998). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara, Phoenix Yayınları
- Mustafa Serhan Yücel, (2012). *Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanı Seçimleri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik
- Naim Ürkmez, (2006). *II. Abdülhamit'in Modernleşme Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Nazan Aksoy ve Bülent Aksoy, (1992), "İki Aydınlanma", Birikim, Ocak Sayısı
- Necdet Aysal, (Bahar 2011). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt X, Sayı 22
- Niyazi Berkes, (1973). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Yayınevi
- Okan Kandemir, (2010). *İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Sabri Çakır, (2007). *Kentleşme ve Gecekondu Sorunu*, Isparta, Fakülte Kitapevi
- Sabri Çakır, (Mayıs 2011). "Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23
- Selim Erdoğan, (1997). "1980 Sonrası Türkiye Milli Gelirindeki Değişmeler", *Gazi Üniversitesi Kamu ve Özel Hukuk Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2
- Sibel Polat, Neslihan Dostoğlu, (2007). "Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü Ve Mudanya Örnekleri", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1
- Süleyman Elmacı ve Ünsal Bekdemir, (2008). "Ortaçağ İslam Âleminde Şehir: İbn Haldun'un Şehre Bakışı", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 13, Sayı 19
- Şerif Mardin, (1992). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları
- Şevket Gedikoğlu, (1971). *Evreleri, Getirdikleri ve Yankalarıyla Köy Enstitüleri*, Ankara, İş Matbaacılık ve Tic.
- Tanel Demirel, (1998). *Political Party Elites and the Breakdown of Democracy: The Turkish Case, 1973-1980*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Doktora Tezi, Ankara
- Taylan Akkayan, (1979). *Göç ve Değişme*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2573
- Tom Rockmore, (1989), "Modernity and Reason: Habermas and Hegel" *Man and World*, Vol. 22

Turhan Eray Demir, (2008). *Göç Ve Sosyo-Kültürel Değişim*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 7 Mayıs 2010

Türkiye İstatistik Kurumu, OECD Ülkelerine Yönelik Karşılaştırmalar Çerçevesinde, Türkiye de Satınalma Gücü Paritesi Göstergeleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=249 , (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2015)

Türkiye İstatistik Kurumundan aktaran: Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Okur-Yazar Olmayan ve Okur-Yazar Oranı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/DisplayForm.aspx?ID=204> (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2015)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, İletişim Yayınları

Yaşar Baytal, (2000). “Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı. 11

Yaşar Erjem, (2009). *Mersin’de Göç, Kentleşme ve Sosyal Problemler*, Güven Ofset, Mersin

Yılmaz Tozar, (2010). *Eğitim Politikası ve Demokrat Parti Dönemi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bölüm Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> 1961 Anayasası, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2015)

<http://www.secim-sonuclari.com/2007>, 2007 Seçim Sonuçları, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2015)

<http://www.etymonline.com/index.php?term=modern>

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization>